

Biritualna nekropola iz starejše železne dobe v Mengeš

A bi-ritual necropolis from the Early Iron Age in Mengeš

Brina ŠKVOR JERNEJČIČ, Gregor ŠTIBERNIK, Luka GRUŠKOVNJAK

Izvleček

Mengeš je s številnimi grobišči in utrjeno naselbino na Gobavici ter poselitvenim arealom neposredno ob vznožju gradišča eno pomembnejših najdišč gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine. V članku so predstavljeni rezultati arheoloških izkopavanj iz leta 2003 na grobišču Zavrti, kjer so bili odkriti skeletni in žgani grob ter pokop kobile iz mlajšehalštatskega obdobja. Arheološka datacija je bila potrjena z radiokarbonsko analizo. Gre za izjemno odkritje, saj pokop celega konja v okviru pogrebnega obreda in kulta do zdaj iz gorenjsko-ljubljanske skupine še ni bil znan, prav tako je na Gorenjskem v tem času izjemen skeletni pokop. Analiza vseh skeletnih grobov iz starejše železne dobe iz Mengeša je pokazala, da se je inhumacija pojavila že od konca 9./8. st. pr. n. št., tak način pokopa se je ohranil tudi v mlajšehalštatski čas. Nova odkritja potrjujejo, da je bil Mengeš v starejši železni dobi na meji interesnih območij posameznih skupnosti, še posebej svetolucijske in dolenske halštatske skupine.

Ključne besede: Mengeš; starejša železna doba; gorenjsko-ljubljanska halštatska skupina; biritualnost; skeletni pokop; žgani pokop; pokop kobile; radiokarbonske (^{14}C) analize

Abstract

With its numerous cemeteries and fortified settlement at Gobavica together with the settlement area at its base, Mengeš represents one of the most important sites of the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group. In the article, we present the results of an archaeological excavation conducted on the Zavrti site in 2003. Here, several skeletal graves and one cremation grave as well as the burial of a mare have been discovered. All can be dated to the younger Hallstatt period, which has also been confirmed by the result of radiocarbon dating analysis. Such findings are clearly remarkable, as this is the first example to date of a complete horse skeleton burial within the funeral ritual from the Gorenjska-Ljubljana group. Furthermore, the discovered skeletal graves are also exceptional for the Gorenjska region. Analysis of all skeletal graves from the Early Iron Age period in Mengeš revealed that the practice of inhumation burial had appeared in the 9th/8th century BC and continued in the younger Hallstatt period. New discoveries confirm that in the Early Iron Age Mengeš was within the interest spheres of several communities, especially those from the Sv. Lucija and Dolenska Hallstatt groups.

Keywords: Mengeš; Early Iron Age; Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group; bi-rituality; inhumation burial; cremation burial; mare burial; radiocarbon (^{14}C) dating

Način pokopa je bil za Staneta Gabrovca eden izmed glavnih kriterijev pri opredelitvi posameznih starejšeželeznodobnih skupin jugovzhodnoalpske halštatske kulture. Heterogenost in individualnost teh skupin je prepoznal predvsem v pogrebnih običajih (inhumacija, kremacija) in pogrebnih obeležjih (gomile, plana grobišča). Mengeške nekropole zavzemajo v okviru gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine v tem oziru prav posebno mesto, saj gre v večini za biritualne nekropole z žganimi in skeletnimi pokopi. Izjemno je odkritje celega skeleta kobile v Mengšu, saj pokop žrtvovanega konja v okviru pogrebnega obreda do zdaj iz te skupine še ni bil znan.

Gabrovec je Gorenjsko skupaj z Ljubljansko kotlino uvrstil v t. i. ljubljansko skupino,¹ ob tem pa opozoril, da gre za izrazito prehodni prostor. Prav zaradi raznovrstnosti v načinu pokopa je bil mnenja, da Gorenjska v starejši železni dobi ni predstavljala enotnega kulturnega prostora (Gabrovec 1987, 179–181; 1999, 177–178, 180–181). Na novo raziskana grobišča na ulici Zavrti v Mengšu, predstavljena v tem članku, gomilna nekropola na Kongresnem trgu v Ljubljani² in novejšje objave drugih gorenjskih grobišč so Gabrovčevo tezo le še potrdili (Škvor Jernejčič 2017b, 139–143, sl. 11). V starejši železni dobi se je namreč ohranil žgani pokop, znane so tako plane nekropole kot številna gomilna grobišča. Na redkih grobiščih je bila v uporabi inhumacija, tudi v Mengšu, od koder poznamo ene najstarejših skeletnih grobov, ki sodijo na sam začetek železne dobe. Tak način pokopa se je v Mengšu ohranil tudi v mlajšehalštatski čas.

Starejšeželeznodobna grobišča so se v Mengšu razprostirala predvsem v nižini severno, vzhodno in jugovzhodno od utrjenega gradišča na Gobavici, z izjemo žganih grobov na Pristavi jugozahodno od gradišča (gl. tu Železnikar, sl. 3).³ Pod vzhodnim vznožjem Gobavice v Oranžeriji, v bližini sočasne nižinske naselbine na območju današnje osnovne šole, je bil najden žgani grob. Na severu, prav tako v nižini čez potok Pšata, so bili na območju Staretove drevesnice in podjetja Semesadike odkriti žgana grobova in otroški skeletni grob. Tako številne nekropole z različnim načinom pokopa, locirane okrog poselitvenega jedra, kažejo na velik

pomen Mengša z okolico v starejši železni dobi. O pomenu Mengša ne nazadnje priča tudi naselbina na Gobavici (Gabrovec 1965, 96; Sagadin 1989; Turk 1999, 32; Štibernik 2003; 2006a; Pavlin, Turk 2014; Sagadin 2020, 190, sl. 1: 3). Gre namreč za eno večjih prazgodovinskih gradišč, utrjenih s kamnitim obzidjem. Po velikosti so med tedanjimi središči v okviru dolenske halštatske skupine, za katera imamo sistematično zbrane podatke, večja le tri, in sicer Cvinger nad Virom pri Stični, Magdalenska gora in Veliki Vinji vrh. Gradišče na Gobavici je po površini primerljivo z velikostjo gradišč Zgornja krona na Vačah in Sv. Marjeta na Libni (Dular, Tecco Hvala 2007, sl. 88). Starejšeželeznodobna poselitev je segala tudi v ravnino ob vznožje hriba. Ostanki naselbine so bili odkriti na lokaciji Osnovna šola (Sagadin 1999, 40–41, sl. 30; 2020, 192, sl. 1: 4, 14).⁴

GROBOVI IZ STAREJŠE ŽELEZNE DOBE V MENGŠU

Skeletni grobovi iz starejše železne dobe so bili v Mengšu najdeni skoraj na vseh nekropolah (gl. tu Železnikar, sl. 3: E, G, I, J). Izjemi sta le žarno grobišče na Pristavi in žarni grob iz Oranžerije.⁵ O žganem grobu na Pristavi (v Puščavi) je poročal Alfons Müllner (Müllner 1898, 56; gl. tu Železnikar, sl. 1: 12; 2: 12). Iz poročila vemo, da je bila žara prekrita s skodelo, ob njej sta bili okrašeni bronasti zapestnici. Nadalje poroča, da sta bila na Pristavi odkrita tudi latenski železen nož in železna sulica. Bronasti zapestnici in železen nož so bili večkrat objavljeni (Gabrovec 1954, t. 1: 6; 1965, t. 6: 1, 12–13; Zupančič 1979, 19; Stražar 1993, 43–44, t. 6: 1–2; glej tudi Turk 1999, 34; Sagadin 2020, 188). Pri tem kaže opozoriti, da so starejšeželeznodobni bronasti zapestnici in latenski železen nož v nekaterih publikacijah objavljeni kot del istega grobnega inventarja, a to ne drži (Železnikar 1999b, 37; 1999c, 58, kat. št. 21; Štibernik 2003, sl. 7). Sodeč po naključnih odkritjih še drugih žganih grobov, ki so prišli na dan ob gradbenih delih, lahko torej rečemo, da

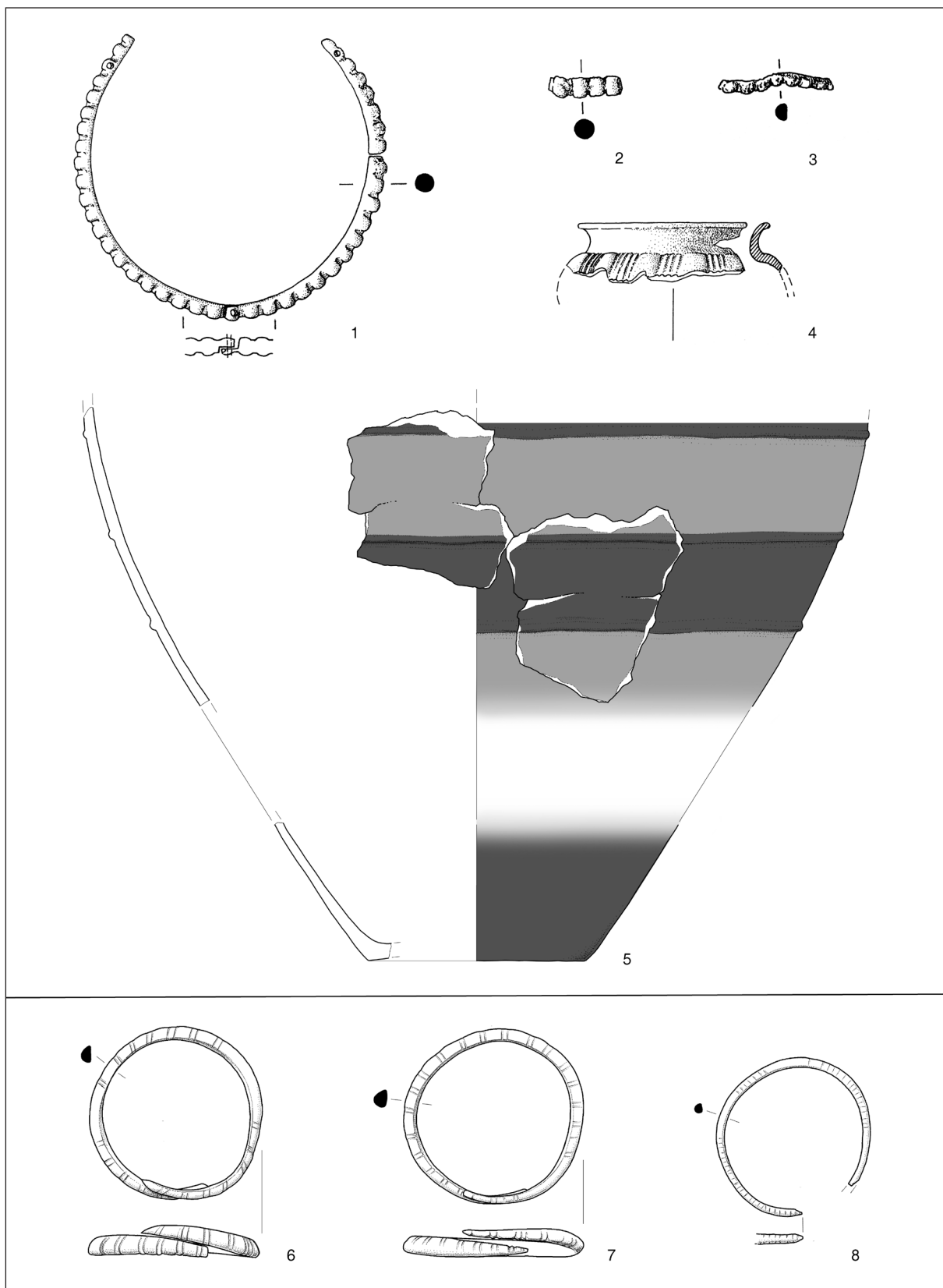
⁴ Najnovejša arheološka izkopavanja so razkrila dobro ohranjene naselbinske ostaline in potrdila, da je bilo to območje v železni dobi intenzivno poseljeno. Za podatke v zvezi z arheološkimi raziskavami in ogled terena na lokaciji Osnovna šola se zahvaljujemo Drašku Josipoviču; glej tudi Drolc 2022.

⁵ Podatki za žgano grobišče na lokaciji Mali Mengeš 1 so preskromni, da bi grobove za zdaj lahko natančneje datirali (Poročilo Olić 2010).

¹ Za pojem žarnogrobiščne ljubljanske skupine in starejšeželeznodobne gorenjsko-ljubljanske skupine glej tu Teržan.

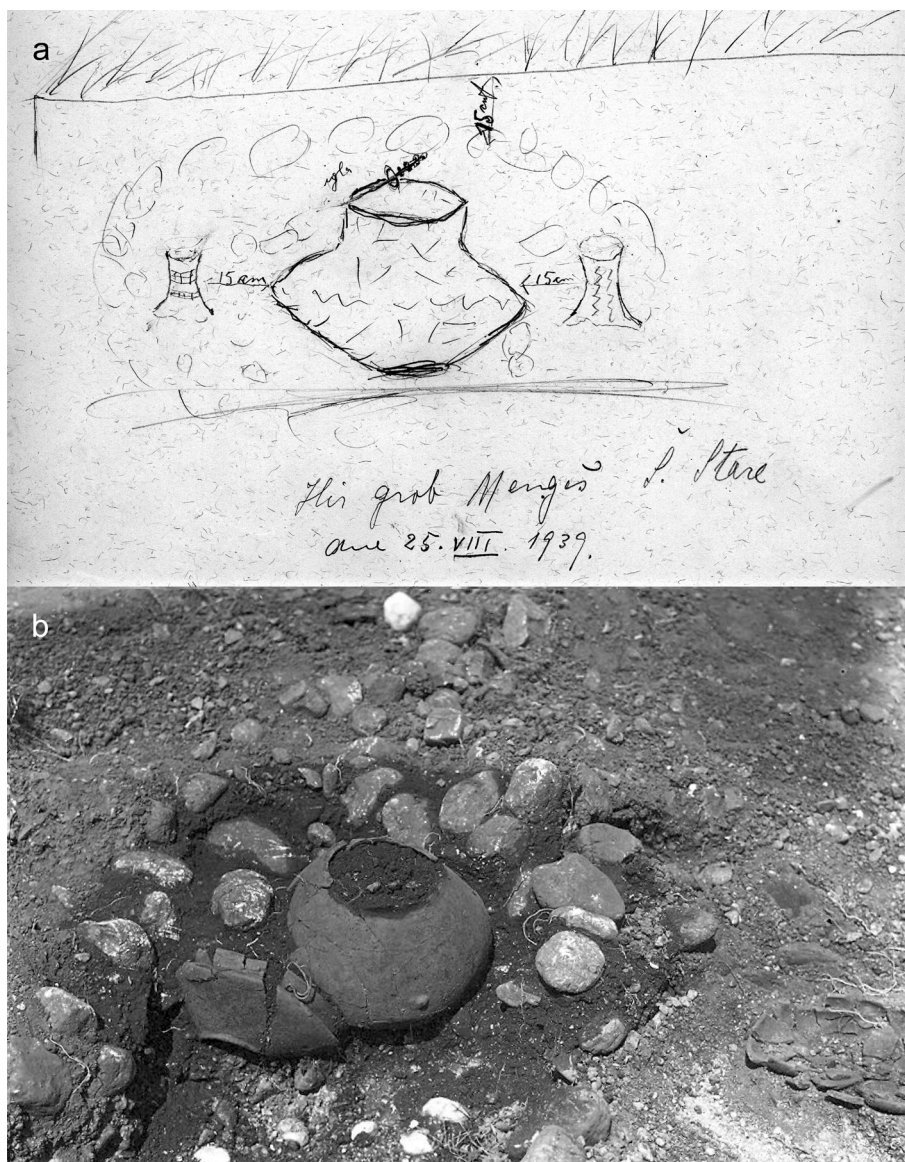
² Glej tu Škvor Jernejčič, Vojakovič.

³ Za podroben topografski pregled vseh bronasto- in železnodobnih najdišč iz Mengša glej tu Železnikar.

Sl. 1: Mengeš – Podjetje Semesadike, pridatki iz skeletnega groba (1-5); Mengeš – Zavrta 6, pridatki iz skeletnega groba, najdenega l. 1978 (6-8). 1-3,6-8 bron; 4-5 keramika. M. 1-3,6-8 = 1:2; 4-5 = 1:4.

Fig. 1: Mengeš – Podjetje Semesadike, grave goods from inhumation grave (1-5); Mengeš – Zavrta No. 6, grave goods from the inhumation grave, excavated in 1978 (6-8). 1-3,6-8 bronze; 4-5 pottery. Scale 1-3,6-8 = 1:2; 4-5 = 1:4.

Sl. 2: Mengeš, Staretova drevesnica. a – skica groba 1; b – fotografija groba 2 (Arhiv NMS št. 369).

Fig. 2: Mengeš, Staretova drevesnica. a – sketch of the grave 1; b – photo of the grave 2 (Archives of NMS, No. 369).

je bila na Pristavi halštatska nekropola z žganimi oziroma žarnimi grobovi.

En sam žarni grob je bil najden v Oranžeriji (gl. tu Železnikar, sl. 1: 14; 2: 14). G. Peterlin je leta 1993 ob kopanju ležišča za kotel v kleti hiše našel prazgodovinsko žaro (Sagadin 1994-1995a, 172-173; Turk 1999, 36; Železnikar 1999c, 58, kat. št. 22; Sagadin 2020, 188). Primerjave zanjo najdemo v posodah z ljubljanskega grobišča na Dvorišču SAZU, ki sodijo na konec bronaste dobe. Omeniti je treba posodo iz tamkajšnjega groba 44, ki je zaradi odlomkov bronaste harfaste fibule datiran v stopnjo Ha B (Stare 1954a, t. 40: 7; Škvor Jernejčič 2014, 85-86, 212, t. 21: 14). Omenjeni grob iz Oranžerije je tako eden najstarejših do

zdaj znanih žganih grobov iz Mengša in sodi po vsej verjetnosti v pozno bronasto dobo.

Pri vseh preostalih menceških grobiščih gre za nekropole z žganimi in skeletnimi grobovi. V nadaljevanju jih navajamo od severa proti jugu.

Grobovi na območju Staretove drevesnice in podjetja Semesadike

V ravnini severovzhodno od gradišča na Gobavici in severno od potoka Pšata se je na območju Staretove drevesnice in podjetja Semesadike razprostiralo biritualno grobišče (gl. tu Železnikar, sl. 1: 2, 4; 2: 2, 4). Leta 1978 so pri arheoloških izkopavanjih na dvorišču podjetja Semesadike odkrili tudi otroški skelet z odlomki pitosa z barvanimi

črno-rdečimi pasovi, skupaj z narebreno nanožnico,⁶ odlomki še ene nanožnice ali zapestnice in lonca z okrasom navpičnih žlebov (sl. 1: 1–5; glej tudi Sagadin 1995, 217; Turk 1999, 34; Železnikar 1999c, 60, kat. št. 28; Sagadin 2020, 190, 193, sl. 1: 8).⁷ Glede na prdatke sodi skeletni otroški grob v mlajšehalštatsko obdobje.

Odkritje skeletnega groba na lokaciji podjetja Semesadike kaže povezati z grobovoma, najdenima v neposredni bližini – na območju Staretove drevsnice. Tam sta bila že leta 1939 izkopana žarna grobova z začetka železne dobe; sta torej starejša od skeletnega groba z dvorišča podjetja Semesadike, ki sodi glede na prdatke v mladohalštatsko obdobje. Žarna grobova sta bila obdana s kamenjem (prodniki), ležala sta le 15 cm pod rušo (sl. 2). Iz skice groba 1, ki jo hranijo v NMS, je razvidno, da sta v enaki razdalji od žare stala na eni strani keramično stojalo, na drugi pa posoda, najverjetneje skleda na nogi (sl. 2a).⁸ Komplet keramičnih posod so sestavljale še situla, dve skledi in skodelica s presegajočim ročajem. Sodeč po skici, je bila na ustju žare večglava igla (s trombastim zaključkom?), vanjo pa vdeta preluknjana bronasta ploščica.⁹ V grobu 2 je bila žara, okrašena z bradavicami, ob njej pa je ležala skodelica s presegajočim ročajem (sl. 2b). Nadalje so bile v grobu skleda, še ena skodelica s presegajočim ročajem, večglava igla in uvita bronasta žica.

Južno od Staretove drevsnice je bilo v letih 1949/50 po pričevanjih na območju pri zapornici v razbremenilni strugi potoka Pšata uničenih več grobov (gl. tu Železnikar, sl. 1: 3; 2: 3; Gabrovec 1965, 97–98; Zupančič 1979, 20; Stražar 1993, 44–45; Sagadin 2020, 188). Čeprav podatkov o najdbah in načinu pokopa nimamo, bi lahko na podlagi teh indicov domnevali, da je bila na predelu med Staretovo drevsnico in podjetjem Semesadike večja nekropola z žganimi in skeletnimi grobovi.

⁶ V literaturi je predmet napačno opisan kot ovratnica (Turk 1999, 34; Železnikar 1999c, 60).

⁷ Milan Sagadin omenja na lokaciji podjetja Semesadike celo več prazgodovinskih grobov (Sagadin 1995, 217).

⁸ Za omenjena grobova glej Gabrovec 1954, t. 1: 1–2, 4–5; 1965, 97, 103; t. 1: 1–7; 2: 1–6; 3: 1–2; glej tudi Stražar 1993, 44, t. 1–2; 3: 1–2; Železnikar 1999c, 59, kat. št. 24–25; Škvor Jernejčič 2017a, 96, sl. 88C; Sagadin 2020, 188.

⁹ Gabrovec je grobu 2 pripisal dve igli, a hkrati opozoril, da sodi verjetno ena od njih h grobu 1 (Gabrovec 1965, 97, t. 2: 6; 3: 1). Za omenjena grobova glej Gabrovec 1954, t. 1: 1–2, 4–5; 1965, 97, 103; t. 1: 1–7; 2: 1–6; 3: 1–2; glej tudi Stražar 1993, 44, t. 1–2; 3: 1–2; Železnikar 1999c, 59, kat. št. 24–25; Škvor Jernejčič 2017a, 96, sl. 88C; Sagadin 2020, 188.

Sl. 3: Mengeš – Zavrti 4 in 6. 1 – območje grobov 2/2003, 3/2003 in 4/2003 ter pokopa kobile 2a/2003 (raziskave leta 2003); 2 – območje domnevnega skeletnega groba (raziskave leta 2003); 3 – območje, kjer je bilo leta 1958 odkritih 14 skeletnih grobov; 4 – območje, kjer sta bila med gradnjo cisterne leta 1978 odkrita 2 skeletna grobova; 5 – območje, kjer so bili med gradnjo hiše leta 1969 odkriti ostanki vsaj 1 konja; 6 – območje skeletnih grobov 1/2000-6/2000 (raziskave leta 2000).

Fig. 3: Mengeš – Zavrti Nos. 4 and 6. 1 – area of the graves 2/2003, 3/2003, 4/2003 and the burial of a mare 2a/2003 (excavations 2003); 2 – area of presumed inhumation grave (excavations 2003); 3 – area of 14 inhumations, discovered in 1958; 4 – area of 2 inhumations, discovered in 1978 during the construction of a cistern; 5 – area of discovered remains of at least one horse, unearthed in 1969 during the house construction; 6 – area of the inhumation graves 1/2000-6/2000 (excavations 2000).

Grobovi na območju Zavrti

Med arheološkimi izkopavanji leta 2003 so bili na vrtovih med hišama Zavrti 4 in 6 odkriti žarni grob 2/2003, skeletni grob 4/2003 in okostje kobile 2a/2003, ki sodijo v mlajšehalštatsko obdobje (sl. 3–7).¹⁰ V sekundarni legi, pol metra stran od pokopa kobile (grob 2a/2003), so bile najdene otroške kosti, označene kot grob 3/2003 (Štibernik 2006c). Na vrtu hiše Zavrti 4 tik ob ulici je bil najden še en skeletni grob (sl. 3: 2).¹¹ Najprej je bil odkrit žgani grob 2/2003 (sl. 4), ki

¹⁰ Izsledki teh raziskav bodo podrobneje objavljeni v monografiji G. Štibernik, J. Železnikar, B. Škvor Jernejčič (ur.), *Nova odkritja v starem Mengšu*, ki je v pripravi za tisk.

¹¹ Grob nima številke in je omenjen samo v terenskem dnevniku.

so ga izkopali v bloku in šele po odstranitvi bloka so opazili lobanjo kobile. Grobna jama žganega groba 2/2003 je bila zasuta z žganino, ki se je razlikovala od zasutja jame, v kateri je bila pokopana kobile. V grobu je bila najdena posoda – žara, okrašena z navpičnimi kanelurami (sl. 6: 2). Na ustju posode je ležala železna sulica (sl. 6: 1), in sicer v smeri glave kobile, pokopane neposredno pod grobom 2/2003 (sl. 4). Antropološka analiza je razkrila, da so bili v žari groba 2/2003 sežgani ostanki odrasle osebe in domnevno tudi otroka.¹² Na podlagi prisotnosti sulice sklepamo, da je bil v grobu pokopan moški. Žgani grob 2/2003 je ležal tik nad lobanjo kobile. Kobile v grobu 2a/2003 je bila pokopana brez konjske opreme, stara je bila približno 15 let.¹³ Radiokarbonska analiza enega od sekalcev potrjuje, da sodi pokop v starejšo železno dobo, 2350±40 BP oz. 725–234 Cal BC (2σ – 95,4 %), pri čemer je največja verjetnost zabeležena v razponu med 546 in 359 Cal BC (sl. 7). Pri tem je pomemben podatek, da je lastnik zemljišča Zavrti 4, veterinar Gubanc, pri gradnji hiše leta 1969, torej v neposredni bližini pokopa kobile 2a/2003, naletel na kosti vsaj še enega konja (sl. 3: 5). Konjske kosti, ki zagotovo ne pripadajo kobili iz groba 2a/2003, so bile najdene v neposredni bližini žganega groba 2/2003.¹⁴ Dodatne konjske kosti so bile manj kot mesec dni pozneje (22. novembra 2003) pobrane tudi iz profila izkopa v bližini grobov 2/2003, 2a/2003, 3/2003 in 4/2003.¹⁵ Iz tega sledi, da so bili na lokaciji Zavrti 4 in 6 najdeni ostanki vsaj treh konj.

Tik nad kostmi prednjih in zadnjih nog kobile (grob 2a/2003) ter severno od nje je bil odkrit skeletni grob 4/2003 (sl. 4–5). V njem je bila pokopana ženska, stara 20–40 let.¹⁶ Vzhodna stran groba je

— Grobna jama / Grave pit
 - - - - Domnevni rob grobnice / Presumed outline of grave pit
 ■ Mlajše poškodbe / Recent interventions

Sl. 4: Mengeš – Zavrti 4 in 6, medsebojni odnos med lego okostja kobile 2a/2003 in grobovoma 2/2003 ter 4/2003 (prirejeno po Štibernik 2006c, 102).

Fig. 4: Mengeš – Zavrti Nos. 4 and 6. Skeleton of a mare 2a/2003 and position of graves 2/2003 and 4/2003 (modified after Štibernik 2006c, 102).

¹² Rezultate antropološke analize žganih ostankov iz groba 2/2003 povzemamo po poglavju Tamare Leskovar, *Antropološka analiza žganega skeletnega gradiva iz grobov iz Mengša*, ki bo objavljeno v prej omenjeni monografiji.

¹³ Rezultate arheozoološke analize ostankov kobile in drugih ostankov konj povzemamo po poglavju Boruta Toškana, *Skelet kobile 2a/2003 z najdišča Zavrti v Mengšu*, ki bo objavljeno v prej omenjeni monografiji.

¹⁴ Konjske kosti so bile najdene 27. 10. 2003, na isti dan, ko so izkopali grob 2/2003 in pod njim odkrili lobanjo kobile. Točna lokacija konjskih kosti, ki pripadajo drugemu osebk, ni znana, locirati jih smemo v neposredno bližino groba 2/2003. V Muzeju Mengeš te kosti konja hranijo v vrečki, na kateri je zapisano: 27/10/2003, Zavrti 4, kosti ob grobu 2.

¹⁵ Kostni hranijo v Muzeju Mengeš s podatki: 22/11/2003, Zavrti 4, pobrano iz profila ZAVRTI 4 pri izkopu za plin.

¹⁶ Rezultate antropološke analize skeleta 4/2003 povzemamo po poglavju Petre Leben Seljak, *Antropološke analize skeletov iz Mengša*, ki bo objavljeno v prej omenjeni monografiji.

bila poškodovana z recentnimi posegi. Ohranili so se deli lobanje, nekaj kosti trupa, kosti desne roke, medenica, obe stegenici in kosti stopal. V poročilu se omenja, da je bila pokojnica pokopana v leseni krsti (Štibernik 2006c, 102). Ob njeni glavi so ležali glineni kelih, skleda z uvihanim ustjem in bronast lasni obroček, tretja posoda pa pri kolenu desne noge (sl. 4–5; 6: 3–7). Glede na pridanke sodi grob v mladohalštatsko obdobje. Rezultat radiokarbonske analize dolge kosti, 2458±26 BP oz. 756–416 Cal BC (2σ – 95,4 %; največja verjetnost je zabeležena v razponu med 596 in 416

Sl. 5: Mengeš – Zavrti 4 in 6, fotografija skeletnega groba 4/2003 in pokopa kobile 2a/2003 (Muzej Mengeš, arhiv).

Fig. 5: Mengeš – Zavrti Nos. 4 and 6. Photo of the inhumation grave 4/2003 and burial of a mare 2a/2003 (Muzej Mengeš, Archives).

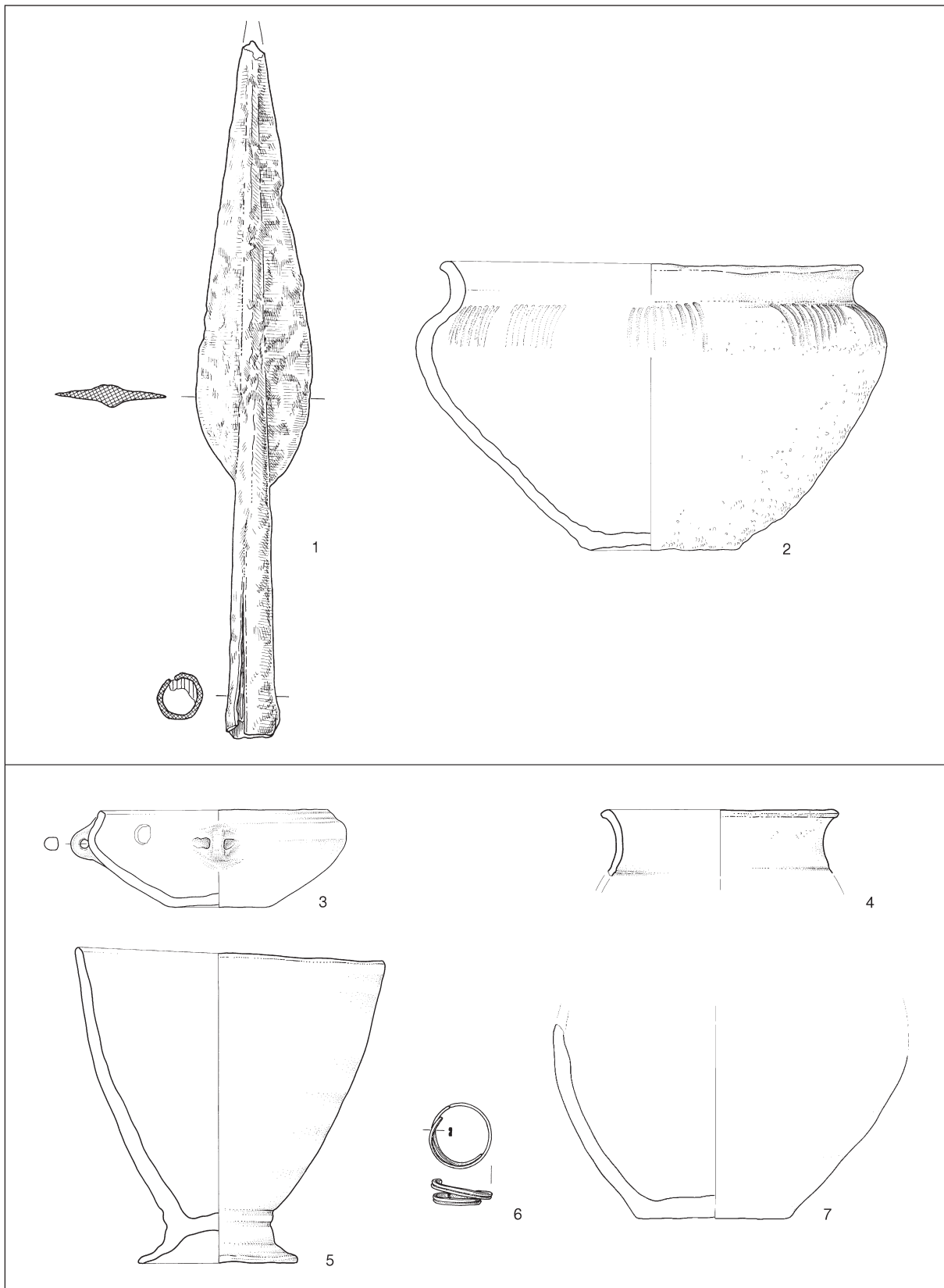
Cal BC), potrjuje, da sodi grob v starejšo železno dobo (sl. 7). Kalibrirana datacija ima zaradi t. i. halštatskega platoja sicer zelo širok razpon od 8. do 5. st. pr. n. št., pa vendar je to prvi neposreden dokaz o skeletnih grobovih iz starejše železne dobe v Mengšu, podprt z radiokarbonsko datacijo. Ker so spodnje okončine pokojnice ležale nekaj centimetrov nad kostmi prednjih in zadnjih nog kobile (sl. 5), je grob 4/2003 s pokopom kobile sočasen ali nekoliko mlajši, saj je bil verjetno tako kot grob 2/2003 vkopan v zasutje konjskega groba. Ali je skeletni otroški grob 3/2003, najden v sekundarni legi in brez pridatkov, prav tako sočasen z drugima dvema grobovoma in pokopom kobile, bo pokazala radiokarbonska datacija.

Pred hišo Zavrti 14 (gl. tu Železnikar, sl. 1: 20; 2: 20) je bil odkrit žgani grob 1/2003 iz starejše železne dobe (Štibernik 2006b, 99–100). Predvidevamo, da je šlo celo za dva pokopa. Večjo posodo v grobu pripisujemo starejšemu pokopu; tega je poškodoval naknadni vkop za grob, ki sodi v mladohalštatski čas.

Arheološko območje Zavrti je sicer znano že iz starejših virov in objav. V večini teh starejših odkritij podatkov o natančni dataciji grobov in načinu pokopa žal nimamo. Ker vemo, da je bila na Zavrtih tudi poznoantična nekropola, ločevanje med skeletnimi prazgodovinskimi in poznoantičnimi grobovi brez pridatkov za zdaj ni mogoče. V

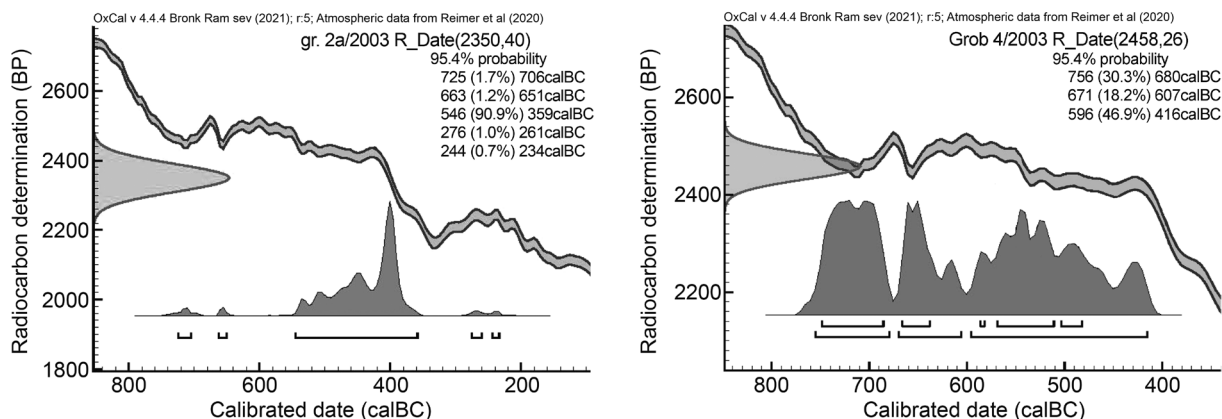
nadaljevanju so navedena vsa starejša odkritja, pri katerih so bili najdeni skeletni grobovi, ne glede na to, da so nekateri izmed njih poznoantični.

Skeletni grobovi se omenjajo na Tičarjevem zemljišču (danes ŠD Partizan Mengeš, Slovenska c. 39), kjer so leta 1930 ali 1931 ob kopanju peska za gradnjo doma Partizan našli človeško okostje, nedatirano (Stražar 1993, 52). Okostje odraslega moškega je leta 1952 pri kopanju jame za greznico odkril Tone Burgar, in sicer nekaj deset metrov stran od svoje hiše (Zavrti 12), nedatirano. Po njegovem pričevanju je ležalo približno meter globoko v smeri S–J in brez pridatkov (Stražar 1993, 52–53). Leta 1963 so pri hiši Petra Krušnika (Zavrti 7) našli osem grobov. V šestih so bili kovinski pridatki iz bronu – močno korodirani, v enem je bila lončena posoda, ob njej pa človeške kosti. Le redki grobovi so bili brez pridatkov. Vsi skeleti naj bi pripadali odraslim osebam. Pokopani so bili meter globoko v prodnato osnovo brez vsakega reda (Stražar 1993, 53). Na isti lokaciji so leta 2000 izkopali štiri poznoantične skeletne grobove (sl. 3: 6; Sagadin 2006, 101; 2020; 190, sl. 2). Krušnik je Muzeju Mengeš takrat izročil dele koščene glavnika in ostanke človeških kosti, najdenih v šestdesetih letih pri kopanju temeljev za hišo. Leta 1958 je Ivan Bergant ob gradnji hiše Zavrti 6 izkopal 14 skeletov, ležali so vsak zase (sl. 3: 3). Ob njih je našel nekaj odlomkov keramike

Sl. 6: Mengeš - Zavrta 4, pridatki iz žganega groba 2/2003 (1-2); pridatki iz skeletnega groba 4/2003 (3-7). 1 - železo; 6 - bron; 2-5,7 - keramika. M. 1,6 = 1:2; 2-5,7 = 1:4.

Fig. 6: Mengeš - Zavrta No. 4. Grave goods from the cremation grave 2/2003 (1-2); grave goods from the inhumation grave 4/2003 (3-7). 1 - iron; 2-5,7 - pottery; 6 - bronze. Scale 1,6 = 1:2; 2-5,7 = 1:4.

Sl. 7: Mengeš – Zavrti 4, rezultata radiokarbonskega datiranja sekalca kobile iz groba 2a/2003 (Beta-206771) in kosti iz skeletnega groba 4/2003 (KIA-54852).

Fig. 7: Mengeš – Zavrti No. 4. Results of the radiocarbon analysis conducted on the samples taken from the incisor tooth of a mare from the grave 2a/2003 (Beta-206771) and from the human bone from the inhumation grave 4/2003 (KIA-54852).

in odlomek vrča z ročajem. Vse najdbe je izročil Ivanu Vidaliju (Stražar 1993, 53). Leta 1978 je Bergant ob kopanju jame za cisterno prav tako na lokaciji Zavrti 6 na globini 75–100 cm našel še dva skeleta, z glavama obrnjenima proti vzhodu (sl. 3: 4). Ob enem skeletu so bile v višini rok najdene tri bronaste zapestnice iz starejše železne dobe, kar potrjuje, da gre za prazgodovinski grob (sl. 1: 6–8; Stražar 1993, 53). Omeniti je treba še odkritje na Kebrovem zemljišču (danes pripadajoče zemljišče hiše na Slovenski c. 51), kjer so leta 1858 izkopali dva grobova, v enem je bila ogrlica iz jagod (gl. tu Železnikar, sl. 1: 21; 2: 22; Stražar 1993, 53).

Grobovi na območju Grobeljske ceste

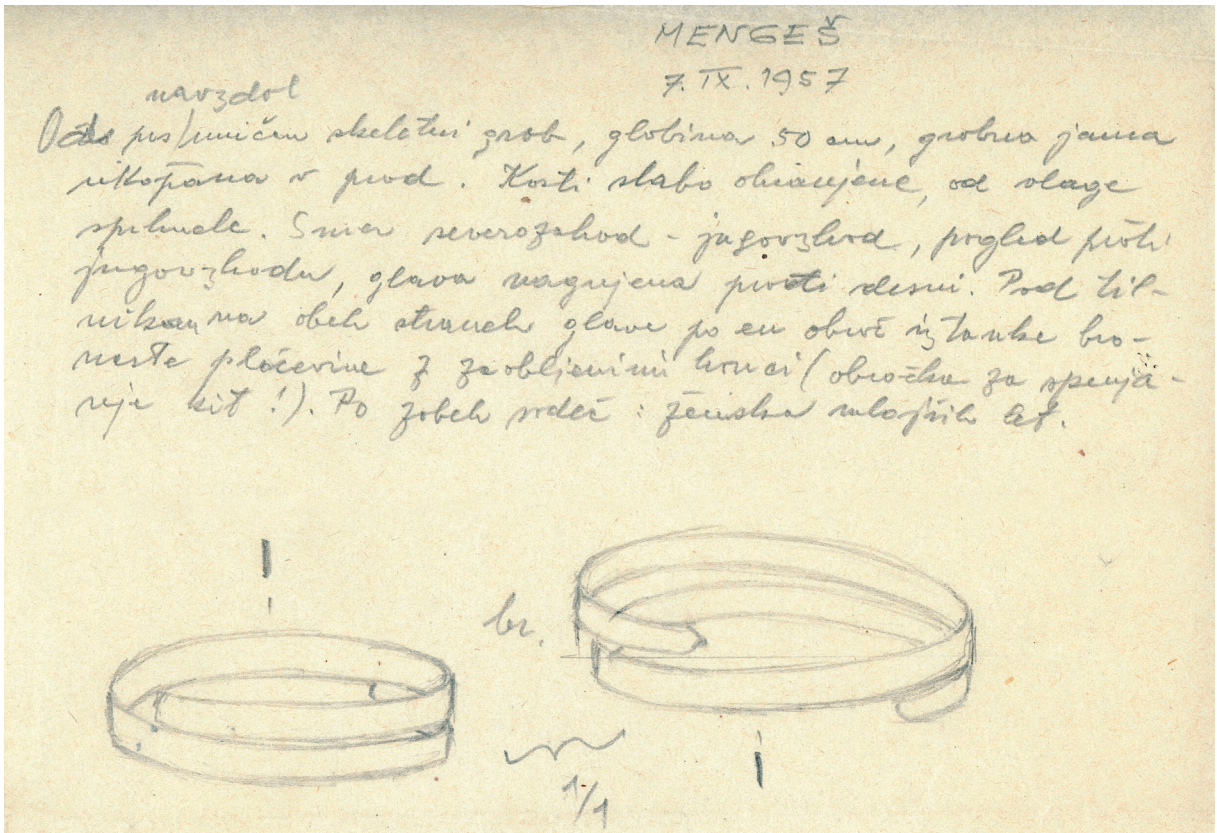
Leta 1948 so pri zidanju temeljev hiše Ludvika Flerina na današnji Grobeljski c. 16 našli naleteli na tri žgane grobove (Gabrovec 1965, 98; Stražar 1993, 45; Sagadin 2020, 188; gl. tu Železnikar, sl. 1: 27; 2: 27). Najdene so bile tri žare, postavljene v trikotnik. V njihovi bližini, južno od današnje Grobeljske c. 12, so pri gradnji kozolca našli človeško lobanjo, nedatirano (Gabrovec 1965, 98; Stražar 1993, 45).

Grobovi na območju Zadružniške ulice

Večje biritualno grobišče se je razprostiralo tudi na Zadružniški ulici. Vsaj šest skeletnih grobov so odkrili leta 1957 na Zadružniški ulici 11–21 (gl. tu Železnikar, sl. 1: 32; 2: 32). Izmed teh sta bila dva, ki so ju ob prisotnosti Petra Petruja izkopali 28. maja, brez pridatkov. V grobu 3 je bil najden lasni obroček iz bronaste pločevine (Gabrovec 1965, t. 3: 5; Železnikar 1999c, 60, kat. št. 26; Štibernik 2003, sl. 8). Sedmega novembra so izkopali grob 4, v njem so

odkrili dva podobna lasna obročka na vsaki strani glave (Gabrovec 1965, t. 3: 3–4). V njem naj bi bila po zobeh sodeč pokopana ženska mlajših let, kot je zapisal France Stare (sl. 8). Konec avgusta je J. Vidali izkopal skeletni grob 5, v njem pa je našel dve sklenjeni bronasti zapestnici in odlomke uvite bronaste žice (Gabrovec 1965, t. 6: 2–4). V skeletnem grobu 6, ki ga je prav tako izkopal Vidali, naj bi bile najdene dvozankasta ločna fibula in tri zapestnice (Gabrovec 1965, t. 3: 6–9; Železnikar 1999c, 60, kat. št. 27; Štibernik 2003, sl. 9).

Leta 1964 je bila pri gradnji hiše Vilijema Žagarja na Zadružniški ulici 6 odkrita “drobna” lobanja z vsemi zobmi (gl. tu Železnikar, sl. 1: 31; 2: 31). Pri garaži je našel dve igli, ena je imela kroglasto glavico, druga je bila dvoglava. Našel je tudi bronast obroček, premera 3–4 cm in debeline 3–4 mm. Pridatki so bili v temnejši sipini med kamni (Stražar 1993, 45). Leta 1965 so pri gradnji hiš Marije Žagar (Zadružniška ulica 4) in njenega soseda (gl. tu Železnikar, sl. 1: 30; 2: 30), nasproti prej omenjene lokacije vrstnih hiš na Zadružniški ulici 11–21, našli skeletne grobove s pridatki (bronaste igle, jagode), ki pa so se izgubili, zato njihova datacija ni mogoča (Gabrovec 1965, 98). Stane Stražar navaja na karti prazgodovinskih najdišč pod št. 10 na lokaciji Zadružniška ulica 40 pet žganih grobov (Stražar 1993, 54). Na isti ulici, točnejša lokacija ni znana, je bila v skeletnem grobu najdena dvozankasta bronasta fibula s petimi obročki in dvokrakimi obeski, ki sodi na sam začetek železne dobe (sl. 9; Železnikar 1999c, 61, kat. št. 30; Štibernik 2003, sl. 11). Sočasen temu grobu je bil tudi grob, odkrit leta 1973 na Zadružniški ulici 8 (gl. tu Železnikar, sl. 1: 33; 2: 33;

Sl. 8: Mengeš – Zadružniška ulica 11-21, skica grobnih pridatkov iz skeletnega groba 4 in zapis F. Stareta o skeletu (Arhiv NMS št. 370).

Fig. 8: Mengeš – Zadružniška ulica Nos. 11-21. Grave goods from the inhumation grave 4 as drawn by F. Stare and his written observations regarding the skeleton (Archives of NMS No. 370).

Zupančič 1979, 19; Stražar 1993, 44; Turk 1999, 36; Železnikar 1999c, kat. št. 31; Štibernik 2003, sl. 10; Sagadin 2020, 188). V njem je bila dvoglava bronasta igla, ki je značilen pridatek moške noše iz zgodnje železne dobe. Podatkov o tem, ali je bil grob žgani ali skeletni, nimamo.

Na Zadružniški ulici so leta 1977 z infrastrukturnimi deli uničili devet grobov (gl. tu Železnikar, sl. 1: 34; 2: 34), pet je bilo žganih, štirje pa skeletni (Zupančič 1979, 19). V žganem grobu 2 je bilo več posod (sl. 10: 1–7); vsaj ena glinena situla, okrašena z bronastimi žeblički, večja posoda, okrašena s šrafiranimi trikotniki, ohranjeni so tudi drugi odlomki s tovrstnim okrasom in dno. V žganem grobu 4 so se ohranili odlomki vsaj dveh glinenih situl, okrašenih z bronastimi žeblički (sl. 10: 8–9). Skeletni grobovi naj bi sodili glede na odlomke keramike v pozno antiko.

Pri infrastrukturnih posegih vzdolž Zadružniške ulice od št. 1 do 42 (gl. tu Železnikar, sl. 1: 28b–e; 2: 28b–e) je bilo leta 2001/2002 odkritih še 17 žganih grobov iz starejše železne dobe in štirje skeletni iz pozne antike (Štibernik 2006b; Sagadin 2020,

190, sl. 2: 14). Na ulici med hišami št. 1, 4 in 6 z največjo gostoto grobov (žganih in skeletnih) je bilo odkrito tudi celo okostje konja. Ostanke konja niso bili radiokarbonsko datirani, zato ni jasno, ali gre za prazgodovinski pokop. V neposredni bližini Zadružniške ulice sta bila na Zoranini ulici 20 (gl. tu Železnikar, sl. 1: 28a; 2: 28a) odkrita še dva žgana grobova iz starejše železne dobe. V enem so bili najdeni vozlasta fibula in odlomki posode, v drugem samo odlomki keramike (Štibernik 2006b).

DATACIJA PRAZGODOVINSKIH SKELETNIH GROBOV IZ MENGŠA

Med starejše skeletne grobove iz Mengša sodi grob z Zadružniške ulice (Železnikar 1999c, 61, kat. št. 30; Štibernik 2003, sl. 12). Ker gre za naključno najdbo, natančnejših podatkov o lokaciji in popolni sestavi groba nimamo. Vemo le, da je bila v njem dvozankasta ločna fibula tipa 1c po Gabrovcu (sl. 9; Gabrovec 1970, 24–25, karta IV). Zanje je značilno, da so izdelane iz brona in imajo

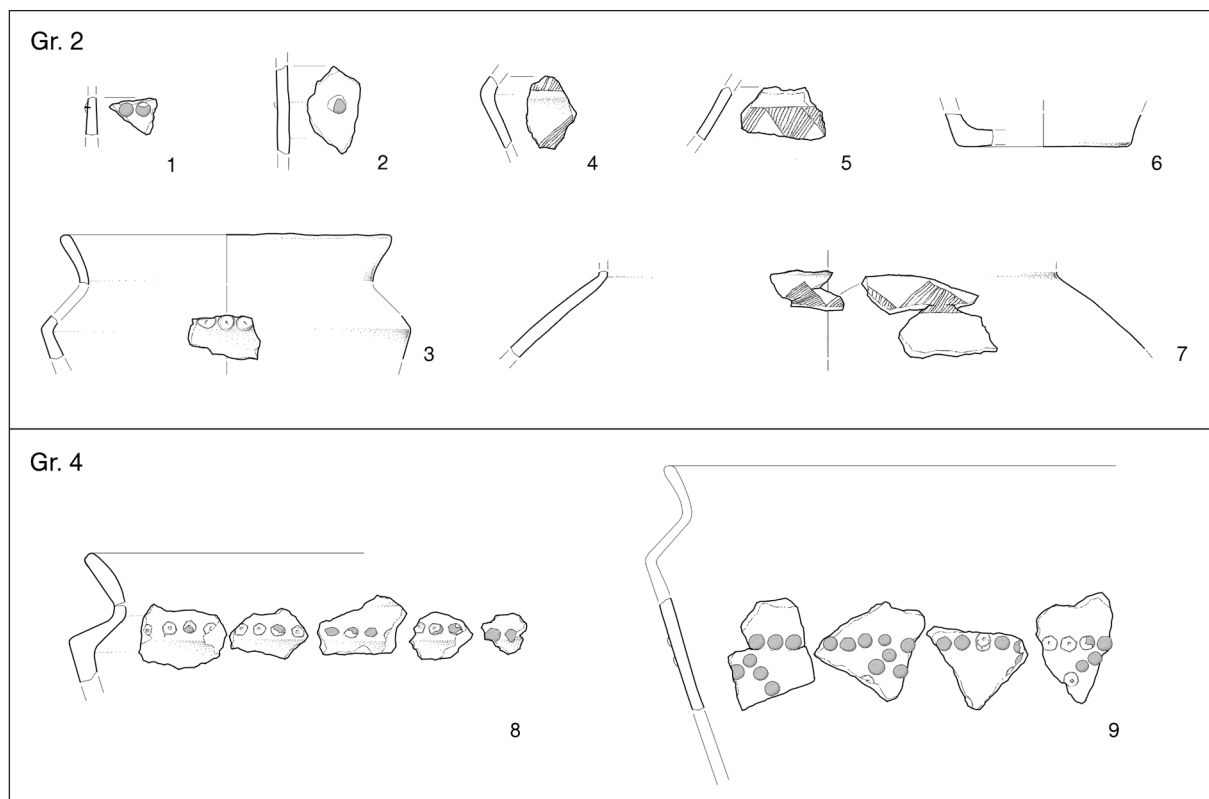

Sl. 9: Mengeš – Zadružniška ulica, bronasta dvozankasta ločna fibula z obročki in obeski iz skeletnega groba.

Fig. 9: Mengeš – Zadružniška ulica. Two-looped bronze bow fibula with rings and pendants from the inhumation grave.

visoko trikotno nogo, presek loka je okrogel. Iz Mengša je znana še ena fibula tega tipa, nogo ima okrašeno s tremoliranim okrasom (Gabrovec 1954, t. 1: 3; 1965, t. 5: 8; Železnikar 1999c, 60, kat. št. 29; Štibernik 2003, sl. 11). Ker izvira iz Sadnikarjeve zbirke, podatkov o tem, kje točno v Mengšu je bila najdena in ali gre za grobno najdbo, nimamo.

Dvozankaste ločne fibule tipa 1c so se pojavile v Ha B3, konec 9. st. pr. n. št., ohranile pa so se tudi v 8. st. pr. n. št. (Gabrovec 1970, 24–25, karta IV; Škvor Jernejčič 2014, 95–98, 294–295, sl. 4.95; 2017b, 129–130, sl. 8). Glede na karto razprostranjenosti in datacije posameznih fibul se zdi, da moramo njihovo izvorno območje iskati v Spodnjem Podonavju. Posamezne fibule segajo proti jugu vse do Makedonije in Grčije ter vzdolž Donave in Save proti zahodu vse do jugovzhodnoalpskega prostora, kjer so razmeroma redke. Fibuli iz Mengša, katerih stranici trikotne noge sta že rahlo usločeni, najdemo dobre primerjave na preostalih gorenjskih najdiščih, na primer v Kranju in Ljubljani na Dvorišču SAZU (Gabrovec 1960b; Škvor Jernejčič 2017b, sl. 8: 4; t. 11: 10; Puš 1971, t. 50: 8; za novo risbo glej Škvor Jernejčič

Sl. 10: Mengeš – Zadružniška ulica, pridatki iz žganega groba 2 in 4. 1–2,8–9 keramika in bron; 4–7 keramika. M. 1–9 = 1:4.
Fig. 10: Mengeš – Zadružniška ulica. Grave goods from the cremation graves 2 and 4. 1–2,8–9 pottery and bronze; 4–7 pottery. Scale 1–9 = 1:4.

2014, t. 125: 5). Znale so tudi iz Koroške ter z redkih dolenskih najdišč (Vače, Novo mesto, Šmarjeta). Mengeška fibula z Zadružniške ulice je še posebej zanimiva, saj kaže, da so se skeletni grobovi v Mengšu pojavili že na začetku starejše železne dobe, v stopnji Podzemelj 1/Ljubljana II, konec 9. in v prvih desetletjih 8. st. pr. n. št., torej v času, ko so se tudi na Dolenjskem pojavili prvi skeletni grobovi pod gomilo. Hkrati pa kaže, da so enak nakit nosile različne skupnosti – tiste, ki so svojce pokopavale skeletno, pa tudi tiste, ki so sežgane ostanke shranile v žaro in jih pokopale na planih grobiščih.

Nekoliko mlajši od skeletnega groba z dvozan-kasto ločno bronasto fibulo z Zadružniške ulice so skeletni grobovi, odkriti leta 1957 na Zadružniški ulici 11–21, v bližini druge vrstne hiše (gl. tu Železnikar, sl. 1: 32; 2: 32), ti sodijo v drugo polovico 8. st. pr. n. št. V skeletnem grobu 6 so bile najdene dvoankasta ločna fibula tipa 1a po Gabrovcu in tri bronaste zapestnice, od teh sta dve okrašeni (Gabrovec 1965, t. 3: 6–9; Železnikar 1999c, 60, kat. št. 27; Štibernik 2003, sl. 9). Za dvoankaste ločne fibule tipa 1a je značilna nižja trikotna noga z usločenimi stranicami oz. nizka pravokotna noga, lok je okroglega preseka (Gabrovec 1970, 11, 24–25, karta IV). Glede na razvoj oblikovanosti noge in loka sodijo dvoankaste ločne fibule tipa 1a z nizko pravokotno nogo, kakršna je fibula iz Mengša, v stopnjo Podzemelj 2/Ljubljana IIIa (Škvor Jernejčič 2017b, 129–131, sl. 8: 7). Sočasni s skeletnim grobom 6 so tudi skeletni grobovi 3, 4 in 5 (Gabrovec 1965, t. 3: 3–5; 6: 2–4). Omembe vreden je podatek, da gre – sodeč po prdatkih – najverjetneje za ženske grobove. Omenili smo zapis F. Stareta, da naj bi bila glede na zobe v grobu 4 pokopana ženska mlajših let (sl. 8).

Inhumacija se je v Mengšu ohranila tudi v stopnji Stična in še dlje v mlajšem halštatskem obdobju. Leta 1978 je bil na lokaciji Zavrti 6 najden skeletni grob (sl. 3: 3) s tremi bronastimi zapestnicami, dve sta okrašeni s ponavljajočima se prečnima vrezoma, tretja z zaporednimi prečnimi vrezi (sl. 1: 6–8). Premer vseh treh zapestnic je 5 cm, kar nakazuje, da je bila v grobu morda pokopana deklica. Tovrstne zapestnice so značilne že za stopnjo Stična. Zelo podobne zapestnice, le nekoliko drugače okrašene, najdemo na primer v Kobaridu, v grobu 122 skupaj s čolničasto fibulo (Kruh 2014, 622–624, sl. 42: 13: 2–6). Vzorec sežgane kosti iz tega kobariškega groba je bil radiokarbonsko datiran, modelirana datacija pa kaže na čas prve polovice 7. st. pr. n. št. (Kruh 2014, sl. 42.15; 42.20; Teržan, Črešnar

2014b, 716–717, sl. 41: KIA42716). V kombinaciji s čolničasto fibulo se tovrstne zapestnice pojavijo tudi na grobiščih v Beli krajini (Spitzer 1973, t. 15: 11; 17: 1,3; Škvor Jernejčič 2011, t. 13: 4, 8), prav tako so pogoste na Dolenjskem (npr. Tecco Hvala 2012, 294–295, 298, sl. 109: 6; 110). Omeniti kaže še podobne zapestnice z estenskih grobišč Casa di Ricovero in Villa Benvenuti (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, t. 68: 9–13; 219: 24–27; 220: 28–30; Capuis, Chieco Bianchi 2006, t. 55: 37–38; 61: 3; 185: 69, 74).

Otroški skelet z lokacije podjetja Semesadike sodi po odlomkih pitosa z barvanimi črno-rdečimi pasovi, bronasti narebreni nanožnici in odlomkih lonca z okrasom navpičnih žlebov (sl. 1: 1–5; Sagadin 1995, 217) v mlajšehalštatski čas. Dodatno so obstoj skeletnega pokopa v starejši železni dobi v Mengšu potrdile arheološke raziskave leta 2003 na lokaciji Zavrti 4 in 6 (sl. 3–7). V skeletnem grobu 4/2003 je bila pokopana odrasla ženska, ob glavi je imela bronast trakast lasni obroček s presegajočimi konci (sl. 6: 6), primerjave zanj pa najdemo predvsem na dolenskih najdiščih. Tovrstne obročke poznamo na primer z Magdalenske gore, največ jih je bilo najdenih v gomili 13 s Prelog (Hencken 1978, sl. 104: a; 123: b; 169: a, b; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 70A: 1–2; 96F: 3; 102D: 1; 114E: 7). Gabrovec jih je datiral v horizont kačastih fibul (Gabrovec 1987, 59, sl. 4: 12b), Sneža Tecco Hvala pa jih je opredelila kot uhane tipa 3 in 4 (Tecco Hvala 2007, 478–481, sl. 1, 3A, 3B; 2012, 328, sl. 122: 2–4, 123). Pojavili so se že v stopnji Stična 2, ohranili pa so se tudi v poznejšem času, v horizontu kačastih fibul in certoškem horizontu. Prav take obročke med drugim najdemo v dveh grobovih iz gomile v Volčjih njivah (Gabrovec 1956, 78, t. 6: 4; 15: 6). V enem izmed njih je bil najden skupaj s kačasto fibulo tipa Va po Sneži Tecco Hvala, ki so značilne za čas od stopnje Stična 2 pa vse do certoškega horizonta (Tecco Hvala 2014, 133–135, 150–152, sl. 5: 1–3, karta 8). Bronast obroček je znan tudi iz Zagorja (Gabrovec 1966, t. 4: 10). V skeletnem grobu 4/2003 iz Mengša sta bila ob bronastem obročku pri glavi najdena še keramični kelih in skleda z uvihanim ustjem (sl. 6: 3, 5). Taki kelihni so značilen pridatek žganih grobov v Posočju in sodijo v mladohalštatsko obdobje. Najbolj priljubljeni so bili v stopnji Sv. Lucija IIa (horizont kačastih fibul), zelo redki pa so se pojavili že v stopnji Sv. Lucija Ic (stopnja Stična). Prav tako so bili skromneje zastopani v stopnji Sv. Lucija IIb (certoški horizont), pozneje jih v grobove niso več pridajali (Dular 1982, 97–98,

103, sl. 7, 10). Na podlagi pridatkov ter rezultatov radiokarbonske analize kosti iz mengeškega groba 4/2003 in sekalca kobile iz groba 2a/2003 (sl. 7) se zdi verjetna datacija obeh pokopov nekje med sredino 6. in sredino 5. st. pr. n. št.

V tej zvezi kaže omeniti še žarni grob 2/2003, ki je bil najden tik ob lobanji kobile (2a/2003), nekoliko nad njo (sl. 4). V grobu sta bili žara in na njenem ustju železna sulica (sl. 6: 1–2). Posoda je okrašena z navpičnimi kanelurami. Po tipologiji Janeza Dularja bi jo lahko prišteli k skledam tipa 4, ki so bile v uporabi od stopnje Stična 2, predvsem pa v mlajšem halštatskem obdobju (Dular 1982, 70, t. 24: 221–222). Posebno pozornost vzbuja prisotnost orožja v grobu. Tega namreč v starejšem halštatskem obdobju v grobovih na Gorenjskem, tako kot v Posočju in na Notranjskem, skoraj ni bilo (npr. Gabrovec 1999, 180). Tabu orožja v grobovih kaže, da so se pogrebni običaji v teh regijah precej razlikovali od tistih v dolenski halštatski skupini, kjer je bilo obrambno orožje pridano v grobove veljakov, enako velja za konjsko opremo in žrtvovane konje (Gabrovec 1999, 186; Teržan 2022, 356). Novosti v pogrebnih običajih v mlajšem halštatskem obdobju na Gorenjskem nakazujejo grobne najdbe orožja iz Črničva, žganega groba v Kranju in na Trati pri Škofji loki (Valič 1988, sl. 23; Meterc 2000, sl. 12; Stare 1954b; gl. tu Brezigar). V povezavi s temi novostmi moramo razumeti tudi fragmenta negovske čelade z Dvorišča SAZU v Ljubljani (Stare 1954a, t. 84: 7–8; Egg 1979; Škvor Jernejčič 2014, t. 13: 25). Podoben fenomen je zaslediti v Posočju in na Notranjskem (npr. Teržan, Trampuž 1973, 434, 437; Gabrovec 1999, 180).

Prisotnost železne sulice v žganem grobu 2/2003 iz Mengša je torej izjemna. Njena lega na ustju žare (Štibernik 2006c, 102), usmerjena proti glavi kobile, pa se ne zdi naključna. Če sledimo tezi, da so Veneti za usmrtilcev žrtvovanih konj domnevno uporabljali sulico, in ne sekir (Zaghetto 2017, 106–112; Toškan 2020, 212), se zdita lega in usmerjenost sulice še toliko povednejši.

Prav tako izjemen je pokop kobile, saj gre za prvi primer pokopa celega konja na območju gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine.¹⁷ Izjemnost se kaže

tudi v tem, da mu v drugih sočasnih pokopih konj z območja Slovenije ni mogoče najti neposrednih primerjav. Glede na celoten kontekst pokopa skupaj z žganim in skeletnim grobom se loči tako od pokopov konj iz dolenske halštatske skupine kot iz svetolucijske skupine.¹⁸ Pokop kobile v Mengšu, ki je bila ob zakopu razmeroma stara, morda celo skupaj z ostanki vsaj še enega konja, verjetneje pa celo več konj v neposredni bližini, s skeletnim in žganim grobom je za zdaj v jugovzhodnoalpskem prostoru izjemno odkritje. Glede na pridatke in nove radiokarbonske datacije se zdi, da so bili vsi trije pokopi (2/2003, 2a/2003 in 4/2003) bolj ali manj sočasni in jih datiramo v čas med sredino 6. in 5. st. pr. n. št., torej v mladohalštatsko obdobje.

SKELETNI GROBOVI IZ MENGŠA V KONTEKSTU GORENJSKO-LJUBLJANSKE HALŠTATSKE SKUPINE

Mengeš ne kaže izjemnosti le z novimi odkritji žrtvovanih in pokopanih konj, temveč izstopa v okviru gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine tudi po biritualnem načinu pokopa že od začetka halštatske dobe. Skeletni grobovi iz starejše železne dobe so bili sicer znani že od prej (Gabrovec 1965), vendar je šlo po večini za naključna odkritja in je podatkov o posameznih kontekstih praviloma malo. Šele arheološka izkopavanja leta 2003 na lokaciji Zavrti in nove radiokarbonske datacije so dokončno utrdili prepričanje, da je bila v Mengšu v starejši železni dobi v uporabi tudi inhumacija. Tak način pokopa je za gorenjsko-ljubljansko halštatsko skupino, kjer je bil v veljavi žgani pokop, izjemen. Skeletni grobovi so redki in so datirani predvsem v mladohalštatsko obdobje (Bled – Pristava, Bitnje pri Kranju, Ljubljana – Kongresni trg, Roje pri Orlah, Gradišče nad Lukovico – Poganski britof, Trnjava – Gusin grič, Kampilje – Kopa 2).¹⁹ Ob novih odkritjih skeletnih grobov v Mengšu in na Kongresnem trgu v Ljubljani se postavljajo vprašanja, zakaj so bili nekateri redki posamezniki pokopani drugače kot večina pripadnikov njihove skupnosti.

¹⁷ Za posamezne konjske kosti v okviru žarnogrobiščne ljubljanske in gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine glej Gabrovec 1960a, 20–24; Puš 1982, 133, t. 22, 71; Škvor Jernejčič 2014, 139–140, sl. 6.16, pril. 4; t. 153: 4–10; Sagadin 1994–1995b, 148; 2004, 42–43; Gruškovnjak 2016, 123–127, 156–157, 159, 181, sl. 2.2.2; 2.2.5; 2.2.17; Toškan 2017, 192–193, tab. 3; 2018, 55–56, 60, tab. 1; Gruškovnjak et al. 2018.

¹⁸ Katalog vseh halštatskih konjskih pokopov iz Slovenije in poglavja o njihovi razlagi bodo objavljeni v monografiji G. Štibernik, J. Železnikar, B. Škvor Jernejčič (ur.), *Nova odkritja v starem Mengšu*.

¹⁹ Za vse skeletne grobove iz starejše železne dobe na Gorenjskem in v sosednjih regijah glej podrobneje tu Škvor Jernejčič, Vojakovič.

Ali gre za netipične pokope, v katerih bi lahko prepoznali vplive iz drugih halštatskih skupin? Bi lahko v številnih mengeških nekropolah prepoznali skupnosti različnih provenienc, ki so svojce pokopavale na ločenih grobiščih?

V pojavu inhumacije v starejši železni dobi na Gorenjskem je Gabrovec prepoznal vpliv dolenske halštatske skupine, za katero je bil značilen skeletni pokop pod gomilo. Prav starejšeželeznodobni skeletni grobovi iz Mengša naj bi po njegovem predstavljali do tedaj najzahodnejše znane skeletne grobove (Gabrovec 1965, 109). Pri tem ne gre spregledati posameznih skeletnih grobov iz Bohinjskega kota²⁰ in Posočja,²¹ pri katerih gre, tako kot v Mengšu, za netipične pokope. Čeprav so na Gorenjskem znane tudi gomile (Škvor Jernejčič 2017b, 139–143, sl. 11), so skeletni grobovi na tem območju plani, kar jih razlikuje od pokopov pod gomilo v dolenski halštatski skupini. Pojava inhumacije v Mengšu tako verjetno ne moremo razlagati zgolj kot posledico vpliva iz dolenske halštatske skupine.

Glede na geografsko lego in do zdaj znano arheološko podobo je bil Mengeš v času starejše železne dobe na meji interesnih območij posameznih halštatskih skupin. Žgani grob iz Staretove drevesnice s kompletom keramičnega posodja, okrašenega z bronastimi žeblički, lahko postavimo ob bok bogatim žganim grobovom iz Kranja in Ljubljane – Kongresnega trga (Škvor Jernejčič 2017a, sl. 88B-C; 2017b).²² V formativni fazi, na samem začetku železne dobe, je bil torej Mengeš eden izmed pomembnejših krajev gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine. Arheološka podoba se je spremenila že v stopnji Stična, predvsem pa v mlajšem halštatskem obdobju, ko so bili vplivi svetolucijske in dolenske skupine na ta prostor vse močnejši. Še več, prostor naj bi po mnenju Gabrovca celo podlegel svetolucijski in dolenski halštatski skupini. Enako velja za Mengeš, kjer naj bi se po njegovem srečali in nato celo prevladali vplivi teh dveh sosednjih skupin (Gabrovec 1965, 109). Močan vpliv ali celo kolonizacijo svetolucijske skupine v Bohinjskem kotu od stopnje Sv. Lucija IIa povezujejo nekateri avtorji z iskanjem novih rudnih ležišč zaradi povečane kovinske obrti

(Teržan, Trampuž 1973, 436; Gabrovec 1974, 303; Teržan 2022, 349). Nove raziskave pa so pokazale, da je vpliv svetolucijske skupine verjetno segel še dlje na Gorenjsko, vse do Ljubljanske kotline (npr. Škvor Jernejčič 2014, 256–257; 2017a, 143; Grahek 2018, 270).

Najdišča, kot so Nevlje/Vrhopolje pri Kamniku in kompleks najdišč pri Lukovici severno in vzhodno od Mengša, kjer so bili najdeni negovski čeladi in skeletni pokopi pod gomilo, v enem grobu celo skupaj z ostanki konja, je treba povezati z vplivno sfero dolenske halštatske skupine (Gabrovec 1965, 110, t. 9–10; Sagadin 1994–1995b, 148; Dular 2021, 22–23, 26).²³ Omenili smo fragmenta negovske čelade z Dvorišča SAZU v Ljubljani. Čelad pred tem z ozemlja gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine tako rekoč ne poznamo, kar je ob tem, da je bilo prilaganje orožja v tej skupini popoln tabu, razumljivo.²⁴ Vpliv estenske in svetolucijske skupine se kaže predvsem v keramiki, v krašenju posod z bronastimi žeblički, pitosu z barvanimi črno-rdečimi pasovi, keramičnem kelihu (Gabrovec 1965, 108–109, t. 1: 3–4; 2: 3–4; sl. 1: 5; 6: 5; 10: 1–3, 8–9) in ne nazadnje žganem pokopu brez žare.

Dosedanje raziskave gorenjskih grobišč in tudi nekaterih naselbin²⁵ kažejo, da so se predvsem od 6. st. pr. n. št. dalje, verjetno pa že prej, v gorenjsko-ljubljanski halštatski skupini pojavile korenite spremembe in novosti v pogrebnih običajih. V ta čas je datiran tudi pokop kobile iz Mengša, pri čemer gre za doslej edinstveno odkritje, saj so v grobovih gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine posamezni konjski ostanki zastopani le izjemoma (glej zgoraj). Vzrokov za nastala dogajanja še ne poznamo. Mengeš s svojo geografsko lego na skrajnem severovzhodnem robu gorenjsko-ljubljanske halštatske skupine iz teh sprememb ni bil izvzet. Prav v odkritjih žganega groba bojvnika 2/2003, ki je bil pokopan skupaj z železno sulico, skeletnega groba odrasle ženske 4/2003 in pokopa kobile 2a/2003 tik pod njima na lokaciji Zavrti se zrcalijo novosti v pogrebnem ritualu in večplastnost vplivov tako z zahoda kot vzhoda.

²⁰ Gabrovec 1974, 290, 293, 300.

²¹ Marchesetti 1893, 97, 133; Urleb 1974, 18; Gabrovec 1974, 300; Svöljšak, Žbona Trkman 1985, 87; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 363; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129.

²² Glej tu Škvor Jernejčič, Vojaković.

²³ Glej tudi tu Zupan, Fabec, Laharnar.

²⁴ Edini nam znani primerek je skledasta čelada iz groba 71 s Pristave na Bledu, ki je bila povsem fragmentirana. Glej tu Bitenc, t. 3: 8–9; 5: 9–11.

²⁵ Najnazorneje se to kaže na Tribuni v Ljubljani, ki je bila med 7. in prvo polovico 6. st. pr. n. št. opuščena (Vojaković 2013, 285–286, sl. 135; glej tudi tu Vojaković).

Zahvale

Janez Škrlep (Muzej Mengeš) je omogočil vpogled in analizo arheološkega in osteološkega gradiva z lokacije Zavrti 4 in 6 v Mengšu. Janja Železnikar (Medobčinski muzej Kamnik) je prijazno odstopila gradivo iz mengeških starejšeželeznodobnih grobov, ki ga hranijo v MMK. Milan Sagadin (ZVKDS, OE Kranj) je posredoval podatke in risbe o skeletnem grobu z lokacije podjetje Semesadike. Antropološke analize skeleta 4/2003 je opravila Petra Leben

Seljak (Avgusta d. o. o.), sežganih kostnih ostankov iz groba 2/2003 pa Tamara Leskovar (Oddelek za arheologijo, FF UL). Arheozoološke analize kosti kobile in ostalih konjskih ostankov z najdišča Zavrti 4 je opravil Borut Toškan (ZRC SAZU, IZA). Risbe predmetov na slikah 1: 5–8 in 10 so delo Tamare Korošec, na sliki 6 pa Dragice Knific Lunder (obe ZRC SAZU, IZA). Vpogled v arhivsko gradivo, ki ga hranijo v NMS, in njegovo objavo sta omogočila Peter Turk in Polona Bitenc (oba NMS). Povzetek članka je v angleščino prevedel Miha Kunstelj. Vsem iskrena zahvala!

- CAPUIS, L., A. M. CHIECO BIANCHI 2006, *Este 2. La necropoli di Villa Benvenuti*. – Monumenti antichi 65, Serie monografica 7, Roma.
- CHIECO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este 1. Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdociami e Casa Altonsi*. – Monumenti antichi 51, Serie monografica 2, Roma.
- ČREŠNAR, M., M. VINAZZA (ur.) 2018, *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*. – Ljubljana.
- DROLC, T. 2022, V občini Mengeš so našli najstarejše drsalke v Sloveniji. – *Mengešan* 29/7, 8–12.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem / Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien*. – Dela 1. razreda SAZU 23/12.
- DULAR, J. 2021, *Gradivo za topografijo Dolenjske, Posavja in Bele krajine v železni dobi*. – E-Monographiae Instituti Archaeologici Sloveniae 10/1, Ljubljana. (DOI: 10.3986/9789610505105)
- DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12, Ljubljana. (DOI: 10.3986/9789612545239)
- DULAR, J., S. TECCO HVALA (ur.) 2018, *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 34. (DOI: 10.3986/9789610501091)
- EGG, M. 1979, Einige Fragmente eines zentralalpinen Nögauer Helmes aus Laibach (Ljubljana). – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9, 199–202.
- GABROVEC, S. 1954, Arheološka podoba Mengša. Prazgodovinska doba. – V: *Mengeški zbornik 1 (1154–1954)*, 7–13. – Mengeš.
- GABROVEC, S. 1956, Ilirska gomila v Volčjih Njivah (The Illyrian tumulus at Volče Njive). – *Arheološki vestnik* 7, 62–130.
- GABROVEC, S. 1960a, *Prazgodovinski Bled (The Prehistory of Bled)*. – Dela 1. razreda SAZU 12/8.
- GABROVEC, S. 1960b, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja (La position de Kranj dans la préhistoire du territoire Slovène). – V: *900 let Kranja. Spominski zbornik*, 11–30. – Kranj.
- GABROVEC, S. 1965, Kamniško ozemlje v prazgodovini. – *Kamniški zbornik* 10, 89–134. – Kamnik.
- GABROVEC, S. 1966, Zagorje v prazgodovini (Zagorje in der Vorgeschichte). – *Arheološki vestnik* 17, 19–49.
- GABROVEC, S. 1970, Dvoankaste ločne fibule. Doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah (Die zweischleifige Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen). – *Godišnjak* 8, Centar za balkanološka ispitivanja 6, 5–67.
- GABROVEC, S. 1974, Halštatske nekropole v Bohinju (Die Hallstattnekropolen in Bohinj). – *Arheološki vestnik* 25, 287–318.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 25–182. – Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Ärchäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.
- GRAHEK, L. 2018, Prispevek k poznavanju Selške doline v (starejši) železni dobi (A contribution to the study of the valley of the Selška dolina in the (Early) Iron Age). – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.) 2018, 263–274.
- GRUŠKOVNJAK, L. 2016, *Grobovi z živalskimi kostmi v času starejše železne dobe v Sloveniji*. – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GRUŠKOVNJAK *et al.* 2018 = L. Gruškovnjak, M. Omahen, B. Toškan 2018, Ostanki prazgodovinskega grobišča z Novega trga v Ljubljani (Prehistoric funerary remains from Novi trg in Ljubljana). – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 227–261. – Ljubljana.
- HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia*. – Mecklenburg Collection Part 2, American School of Prehistoric Research, Bulletin 32.
- KRUH, A. 2014, Kobarid. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 615–627.
- MARCHESETTI, C. 1893, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). – *Bollettino della Società Adriatica in scienze naturali in Trieste* 15, 3–334.
- METERC, J. 2000, Prihod prednikov. – V: J. Dežman (ur.), *Med Jelovico in Karavankami. Radovljški zbornik 2000*, 67–79. – Radovljica.
- MÜLLNER, A. 1898, Prähistorische Stahl von Mannsburg. – *Argo* 6, 56.
- PAVLIN, P., P. TURK 2014, Starejšeželeznodobna depoja z Gobavice nad Mengšem / Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš. – *Arheološki vestnik* 65, 35–78.

- PUŠ, I. 1971, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964–1965 / Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965.* – Razprave 1. razreda SAZU 7/1.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani / Das vorgeschichtliche Urnengräberfeld in Ljubljana.* – Razprave 1. razreda SAZU XIII/2.
- SAGADIN, M. 1989, Mengeš – Gobavica. – *Varstvo spomenikov* 31, 228–230.
- SAGADIN, M. 1994–1995a, Mengeš – osnovna šola. – *Varstvo spomenikov* 36, 172–173.
- SAGADIN, M. 1994–1995b, Gradišče pri Lukovici. – *Varstvo spomenikov, Poročila* 36, 148.
- SAGADIN, M. 1995, Mengeš v antiki / Mengeš in the Roman Period. – *Arheološki vestnik* 46, 217–245.
- SAGADIN, M. 1999, Rimsko obdobje. – V: J. Železnikar (ur.) 1999a, 39–46.
- SAGADIN, M. 2004, Arheološka preteklost občine Lukovica. – V: P. Stanko, F. M. Dolinar, G. Kocijan, A. Kos, M. Kotnik, S. Stopar (ur.), *Zbornik Občine Lukovica 2004: ob 700-letnici prve pisne omembe Šentvida in Lukovice*, 41–50. – Ljubljana, Lukovica.
- SAGADIN, M. 2006, Mengeš – poznoantično grobišče na Zavrteh. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39/41, 101.
- SAGADIN, M. 2020, Mengeš. – V: J. Horvat, I. Lazar, A. Gaspari (ur.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, Opera Instituti archaeologici Sloveniae 36, 187–200. (DOI: 10.3986/9789610503750)
- SPITZER, G. 1973, Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš (Halštatska gomila iz Dragatuša). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 780–830.
- STARE, F. 1954a, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana).* – Dela 1. razreda SAZU 9/7.
- STARE F. 1954b, Dva ilirska grobova iz Kranja. – *Arheološki vestnik* 5/1, 112–122.
- STRAŽAR, S. 1993, *Mengeš in Trzin skozi čas.* – Mengeš, Trzin.
- SVOLJŠAK, D., B. ŽBONA TRKMAN 1985, Načini pokopa v prazgodovini Posočja. – V: N. Tasić (ur.), *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici / Enterrement des défunts de l'aspect des mouvements sociaux et économiques dans la préhistoire et l'antiquité*, *Materiali* XX, 87–89.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2011, Starejšeželeznodobno grobišče Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli krajini (The Early Iron Age cemetery of Veliki Nerajec near Dragatuš in Bela krajina). – *Arheološki vestnik* 62, 165–230.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014, Žarna nekropola v Ljubljani in preobrazba ljubljanske skupine na prehodu iz bronaste v železno dobo. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2017a, Grobovi iz starejšega halštatskega obdobja na Molniku / Graves from the Early Hallstatt period at Molnik. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017, 89–108, 140–153.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2017b, Starejšeželeznodobne gomile na Gorenjskem. Žgani grobovi pri Vili Prah in na Koroški cesti v Kranju / Early Iron Age tumuli in the Gorenjska region. Cremation burials at Vila Prah and Koroška cesta in Kranj. – *Arheološki vestnik* 68, 117–196.
- ŠTIBERNIK, G. (ur.) 2003, *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengešem in drugi depoji starejše železne dobe.* Katalog razstave. – Mengeš.
- ŠTIBERNIK, G. 2006a, Mengeš – arheološko območje Gobavica. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39/41, 98–99.
- ŠTIBERNIK, G. 2006b, Mengeš – grobišče na Zadružniški ulici. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39/41, 99–100.
- ŠTIBERNIK, G. 2006c, Mengeš – arheološko najdišče Zavrti. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41, 101–102.
- TECCO HVALA, S. 2007, Women from Magdalenska gora. – V: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur.) 2007, *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44, 477–490.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26. (DOI: 10.3986/9789612546007)
- TECCO HVALA, S. 2014, Kačaste fibule z območja Slovenije / Serpentine fibulae from Slovenia. – *Arheološki vestnik* 65, 123–186.
- TECCO HVALA, S. (ur.) 2017, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The iron age site at Molnik near Ljubljana.* – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 36. (DOI: 10.3986/9789610503750)
- TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora.* – Katalogi in monografije 36.
- TERŽAN, B. 2022, Svetolucijska halštatska kulturna skupina. Uvodnik in kratek oris / The Sveta Lucija Hallstatt cultural group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 73, 347–396. (DOI: 10.3986/AV.73.10)
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2014a, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia.* – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014b, Poskus absolutnega datiranja starejše železne dobe na Slovenskem / Attempt at an absolute dating of the Early Iron Age in Slovenia. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014a, 703–724.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–456.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia) 1–2.* Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. – Katalogi in monografije 23/1–2.
- TOŠKAN, B. 2017, Sežgani konjski ostanki v grobu 6 gomile 17 z Grmade na Molniku / Burnt horse remains in Grave 6, Tumulus 17, from Grmada at Molnik. – V: S. Tecco Hvala (ur.) 2017, 187–203.
- TOŠKAN, B. 2018, Ritual burials of animals in the south-eastern Alpine region from Prehistory to the Middle Ages. – *Quaderni Friuliani di Archeologia* XXVIII/1, 55–71.
- TOŠKAN, B. 2020, Živalski ostanki železnodobnega grobišča Most na Soči: ledini Pucarjev rob in Repelc / Archaeozoological evidence from the Iron Age cemetery

- at Most na Soči: the Pucarjev rob and Repelc sites. – V: M. Mlinar 2020, *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrijce / The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of the Idrijca*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 43, 191–242. (DOI: 10.3986/9789610504887)
- TURK, P. 1999, Starejša železna doba – halštatsko obdobje. – V: J. Železnikar (ur.) 1999a, 31–37.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.
- VALIČ A. 1988, Črničev, Brezje. – *Varstvo spomenikov* 30, 213.
- VOJAKOVIČ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona: novo odkrita naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- ZAGHETTO, L. 2017, I cavalli del sole. Il sacrificio del cavallo nel contesto indoeuropeo. Nuove evidenze archeologiche e iconografiche dall'areale alto-adriatico. – V: V. Mariotti, D. Neri, P. Pancaldi (ur.), *Uomini e Dei. Forme di religiosità tra Archeologia, Antropologia, Storia e Folklore* 1, 71–129. – Bologna.
- ZUPANČIČ, M. 1979, Arheološki najdišči Trojane in Mengeš. – V: *Zbornik Občine Domžale*, 15–22. – Domžale.
- ŽELEZNIKAR, J. 1999a (ur.), *Poselitvena podoba Mengeša in okolice. Od prazgodovine do srednjega veka*. – Mengeš.
- ŽELEZNIKAR, J. 1999b, Mlajša železna doba – latensko obdobje. – V: J. Železnikar (ur.) 1999a, 37–39.
- ŽELEZNIKAR, J. 1999c, Katalog razstavljenega gradiva. – V: J. Železnikar (ur.) 1999a, 52–74.

Neobjavljena poročila / Unpublished Reports

- OLIČ, S. 2010, *Poročilo o zaščitnem arheološkem izkopavanju na arheološkem najdišču Mali Mengeš 1, Mali Mengeš 2 in Mrzlo polje pri Mengešu*. – Hrani: arhiv ZVKDS OE Ljubljana.

A bi-ritual necropolis from the Early Iron Age in Mengeš

Summary

The cemetery sites from Mengeš hold a very particular position within the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group, as they predominantly represent bi-ritual cemeteries with both cremation and inhumation burials. Characteristic of the latter Hallstatt group was cremation or urn burial within either flat necropolises or placed under smaller tumuli, while skeletal burials were extremely rare. Unique as well, in regard to the funeral ritual, is the newly discovered complete skeleton of a mare (grave 2a/2003), found in the immediate vicinity of a cremation (grave 2/2003) and inhumation grave (grave 4/2003) at the location Zavrti in Mengeš. The interment of a sacrificed horse clearly is an exceptional finding, as up to now such an instance has not been documented within the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group.

Stane Gabrovec defined the area of Ljubljana Basin, within which lies also the Mengeš site, together with the Gorenjska region as a territory of the so-called Ljubljana group¹ and at the same time underlined its transitional character. Precisely because of its diversity in burial mode, he believed that the Gorenjska region in the Early

Iron Age did not represent a uniform cultural sphere (Gabrovec 1987, 179–181; 1999, 177–178, 180–181). These observations have been further corroborated by the newly researched cemetery in Mengeš on the Zavrti street, which we present here, the tumulus necropolis on the Kongresni trg in Ljubljana with cremation and three inhumation graves,² and recent publications of other cemeteries from the Gorenjska region (Škvor Jernejčič 2017b, 139–143, Fig. 11). Interestingly, the inhumations from Mengeš can be placed among the oldest skeletal graves dating to the very beginning of the Iron Age period and are, therefore, contemporaneous with the first inhumation graves from the Dolenjska Hallstatt group. Such a burial mode persisted in Mengeš also during the Stična phase and up to the younger Hallstatt period, which has been confirmed also with recently obtained results of radiocarbon dating.

EARLY IRON AGE GRAVES FROM MENGEŠ

Cemeteries from Early Iron Age in Mengeš spread mostly in the lowland areas to the north,

¹ For the definition of the Urnfield Ljubljana group and the Early Iron Age Gorenjska-Ljubljana group, see here Teržan.

² See here Škvor Jernejčič, Vojakovič.

east and southeast of the fortified settlement at Gobavica (see here Železnikar, Fig. 3).³ In the north, on the lowland area placed north of the Pšata River, in the area of the Staretova drevesnica (Stare tree nursery), two cremation graves from the beginning of the Iron Age were discovered, while in the area of Podjetje Semesadike (Semesadike company) a skeletal infant grave from the younger Hallstatt period has been found (Gabrovec 1965, 97–98, Pls. 1–3: 1, 2; Sagadin 1995, 217; Figs. 1: 1–5; 2; see here Železnikar, Figs. 1: 2,4; 3: E). Several necropolises were located in the flat land between the streets Zadružniška ulica, Zoranina ulica, Grobeljska cesta, and ulica Zavrti, to the east of the settlement area (Gabrovec 1965, 98, Pls. 3: 3–9, 6: 2–3; Zupančič 1979, 19; Stražar 1993, 45, 52–53; Fig. 1: 6–7; 3–9; see here Železnikar, Fig. 3: G, I, J). All the above-mentioned locations represent bi-ritual cemeteries.⁴ A necropolis with only cremation graves has been discovered at the site Pristava, southwest from the hillfort (Gabrovec 1965, 96–97, Pl. 6: 12–13; see here Železnikar, Fig. 1: 12; 3: H). At the eastern base of the Gobavica hill, on the Oranžerija site in the immediate vicinity of the lowland settlement in the area of the present primary school (site Osnovna šola), a cremation grave was uncovered, which most likely can be dated to the Late Bronze Age (Sagadin 1994–1995a, 172–173; see here Železnikar, Figs. 1: 14; 3: F). Analogies for the urn from Oranžerija site can be found in vessels from the Ljubljana cemetery at Dvorišče SAZU, which belong to the end of the Bronze Age period (*cf.* Stare 1954a, Pl. 40: 7; for the new vessel drawing *cf.* Škvor Jernejčič 2014, 85–86, 212, Pl. 21: 14).

Graves from the site Zavrti

Archaeological excavations in 2003, set on the garden area between the houses Zavrti no. 4 and no. 6 in Mengeš, revealed a cremation grave 2/2003, an inhumation grave 4/2003 and a skeleton of a mare 2a/2003, all of which can be placed to the younger Hallstatt period (Figs. 3–7; see here Železnikar, Figs. 1: 25; 3: G).⁵ Half a metre away from the mare burial (2a/2003), infant bones were

found in a secondary context, which have been designated as a grave 3/2003 (Štibernik 2006c). Another inhumation grave was discovered in the garden of the house Zavrti no. 4, close beside the street (Fig. 3: 2).⁶ Found in the cremation grave 2/2003 was a ceramic vessel – urn, decorated with vertical grooves (Fig. 6: 2), while on its rim an iron spearhead (Fig. 6: 1) was placed, with its tip oriented towards the mare head (Fig. 4). The anthropological analysis revealed that the urn of the grave 2/2003 contained the cremated remains of an adult person and a potential infant.⁷ In view of the attested spearhead, we presume that the deceased in the grave was male. The mare from the grave 2a/2003 was interred without any horse gear and was approximately 15 years old.⁸ The radiocarbon analysis of the sample taken from one of its incisor teeth confirmed that the burial is dated to the Early Iron Age, 2350±40 BP or 725–234 Cal BC (2σ – 95.4%), with the highest probability between 546 and 359 Cal BC (Fig. 7). Here, it should be stressed that in the neighbourhood of the mare burial 2a/2003, the owner of the land plot Zavrti no. 4, a veterinarian named Gubanc, discovered animal bones of at least one further horse during the construction of his house in 1969 (Fig. 3: 5).

Additional horse bones, which definitely do not belong to the mare from grave 2a/2003, were found in the immediate vicinity of the cremation grave 2/2003.⁹ Further horse bone remains were collected from the excavation profile close to the graves 2/2003, 2a/2003, 3/2003 and 4/2003 less

(eds.), *Nova odkritja v starem Mengšu*, which is in preparation for print.

⁶ The grave has no number and is only mentioned in the field diary.

⁷ Results of the anthropological analysis of cremation remains from the grave 2/2003 are based on the book chapter of Tamara Leskovar, *Antropološka analiza žgane-ga skeletnega gradiva iz grobov iz Mengša*, which will be published in the aforementioned publication.

⁸ Results of the archaeozoological analysis of the mare and other horse remains are taken after the book chapter of Borut Toškan, *Skelet kobile 2a/2003 z najdišča Zavrti v Mengšu*, which will be published in the aforementioned publication.

⁹ Horse remains were discovered 27. 10. 2003, *i.e.*, on the same day, as the grave 2/2003 was excavated together with the mare skull underneath. The exact location of horse remains, which belong to another horse specimen, is not known, although they can safely be located in the immediate vicinity of the grave 2/2003. In the Mengeš Town Museum, the horse bones are kept in a bag, on which it is written: 27/10/2003, *Zavrti 4, bones by the grave 2.*

³ For a detailed topographic overview of all Bronze and Iron Age sites from Mengeš, see here Železnikar.

⁴ The information about the recently discovered cremation cemetery at the location Mali Mengeš 1 is too scarce at present to enable a more precise dating of the graves (*cf.* archaeological report Olić 2010).

⁵ More detailed research results are to be published in a publication G. Štibernik, J. Železnikar, B. Škvor Jernejčič

than a month later, on 22nd November 2003.¹⁰ Hence, it follows that on the location Zavrti No. 4 and No. 6, the remains of at least three horse specimens have been discovered.

Immediately above the front and rear leg bones of the mare from grave 2a/2003 and to the north of the latter, we discovered the inhumation grave 4/2003 (Fig. 4–5). A female individual, aged between 20 and 40 years,¹¹ was buried in it. The eastern side of the grave has been damaged with modern interventions. Skeleton parts of the cranium and body, bones of the right arm, pelvic bones, and both thighbones and feet bones were still preserved, while in the excavation report mention is made of wooden coffin remains (Štibernik 2006c, 102). By the deceased's head lay a ceramic goblet, a dish with an inverted rim and a bronze hair ring, while the third vessel was placed at the knee part of the right leg (Fig. 4–5; 6: 3–7). In view of the grave goods, the burial could be assigned to the younger Hallstatt period. Radiocarbon analysis conducted on the sample taken from the long bone gave result 2458 ± 26 BP or 756–416 Cal BC (2σ – 95.4%; the highest probability ranges between 596 and 416 Cal BC), which confirms the placement of the grave in the Early Iron Age period (Fig. 7). In spite of the relatively wide time span from the 8th to the 5th century BC due to the so-called Hallstatt plateau on the calibration curve, the calibrated date still represents the first direct evidence for inhumation graves dating to the Early Iron Age in Mengeš. In view of the fact that the lower limbs of the female individual have been discovered only several centimetres above the front and rear leg bones of a mare (Fig. 5), it can very likely be assumed that the grave 4/2003 is either contemporary or somewhat younger than the mare burial, as it was probably cut into the fill of the latter in a similar manner like the grave 2/2003. Whether the inhumed infant grave 3/2003, discovered in a secondary position and without any grave goods, was also buried simultaneously with the other two graves and the mare burial, will be clear after the conducted radiocarbon dating analysis.

¹⁰ The bones are kept in the Mengeš Town Museum with the following written data: 22/11/2003, Zavrti 4, collected from the profile ZAVRTI 4 at the excavation for gas pipeline.

¹¹ Results of the anthropological analysis of the skeleton 4/2003 are taken from the book chapter of Petra Leben Seljak, *Antropološke analize skeletov iz Mengša*, which will be published in the aforementioned publication.

Otherwise, the Zavrti archaeological site had been detected in previous sources and publications (Stražar 1993, 52–53; see here Železnikar, Fig. 3: G). Particularly telling is the information according to which, in 1978 during the digging of a cistern pit, two skeletons were unearthed on the location Zavrti no. 6, thus in the immediate vicinity of graves 2/2003, 2a/2003, 3/2003 and 4/2003 (Fig. 3: 1, 4). Both skeletons were oriented with their heads towards the east, while by one of them, three bronze bracelets were discovered at the height of his arms, which can be placed to the Early Iron Age and clearly attest that the grave, in fact, comes from prehistoric period (Fig. 1: 6–8).

INHUMATION GRAVES FROM MENGEŠ IN THE CONTEXT OF THE GORENJSKA-LJUBLJANA HALLSTATT GROUP

The Mengeš site stands out within the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group not only by the new discoveries of sacrificed and buried horses but also by the bi-rituality in burial practice, which can be observed from the very beginning of the Hallstatt period. Inhumation graves from the Early Iron Age had been known previously (Gabrovec 1965) but were mostly discovered by coincidence, while the information regarding separate contexts was generally scarce. Only the archaeological excavation in 2003 on the Zavrti site together with the newly obtained radiocarbon dates have finally demonstrated beyond doubt that inhumation was also practised at Mengeš during the Early Iron Age period. Such burial practice is exceptional for the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group, in which cremation burial was otherwise the norm. Inhumation burials are rare and can be placed mostly in the younger Hallstatt period (sites such as Bled–Pristava, Bitnje near Kranj, Ljubljana–Kongresni trg, Roje near Orle, Gradišče near Lukovica–Poganski britof, Trnjava–Gusin grič, Kompolje–Kopa 2).¹² New discoveries of inhumation graves in Mengeš and at Kongresni trg in Ljubljana pose a question: why had only few individuals been buried differently as the majority within their community? Should we regard them

¹² For the overview of all inhumation graves from the Early Iron Age period in the Gorenjska region and neighbouring territories, see in detail here Škvor Jernejčič, Vojakovič.

as atypical burials, in which influences from other Hallstatt groups could be recognised? Could we interpret the numerous cemeteries from Mengeš as pertaining to communities with diverse provenance, which buried their relatives in separate necropolises?

The appearance of inhumation burial from the Early Iron Age in Gorenjska region was seen by Gabrovec as the influence from the Dolenjska Hallstatt group, characteristic of which was inhumation burial under the tumulus. According to him, precisely the Early Iron Age inhumation graves from Mengeš would represent the most western examples of inhumation graves hitherto known (Gabrovec 1965, 109). However, separate inhumation graves from the Bohinj¹³ and Soča valleys,¹⁴ which, similarly as in the case of Mengeš represent atypical burials, should not be overlooked. Despite the fact that tumuli are also attested in Gorenjska region (Škvor Jernejčič 2017b, 139–143, Fig. 11), the inhumation burials appear as a rule as flat graves, which differentiates them from the inhumations under the tumuli in the Dolenjska Hallstatt group. Therefore, the appearance of inhumation in Mengeš probably cannot be explained solely as an influence from the Dolenjska Hallstatt group.

In view of its geographical position and currently known archaeological situation, Mengeš in the Early Iron Age period seems to be on the border of interest spheres of separate Hallstatt groups. The cremation grave from the Staretova drevesnica site consisted of a set of ceramic vessels decorated with bronze rivets and can be correlated with richly fitted cremation graves from Kranj and Kongresni trg in Ljubljana (Škvor Jernejčič 2017a, Fig. 88B-C; 2017b).¹⁵ In its formative phase, at the very beginning of Iron Age period, Mengeš was thus one of the more important sites within the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group. The archaeological situation had evidently changed already in the Stična period, but above all in the younger Hallstatt period, when the observed influences from the Sv. Lucija and Dolenjska Hallstatt groups in this region are ever stronger. Moreover, according to Gabrovec, the region would even succumb to the Sv. Lucija and Dolenjska Hallstatt group

(Gabrovec 1965, 109). In his opinion, the same could be said for Mengeš, where influences from these two neighbouring groups would first come into contact and later even prevailed in the area. A strong influence or even colonisation of Sv. Lucija group in the Bohinj Valley from the phase Sv. Lucija Ila onwards could be associated according to some authors with prospecting for ore-rich deposits due to the intensified metallurgy (Teržan, Trampuž 1973, 436; Gabrovec 1974, 303; Teržan 2022, 349). However, new research indicates that the influence of Sv. Lucija group most likely extended even farther in the territory of Gorenjska, all the way to the Ljubljana Basin (*e.g.*, Škvor Jernejčič 2014, 256–257; 2017a, 143; Grahek 2018, 270).

Sites, such as Nevlje/Vrhopolje near Kamnik or the group of sites concentrated at Lukovica, to the north and east of Mengeš, where two Negova-type helmets and inhumation graves under the tumuli are attested, in one case even together with the horse remains, should be related, on the other hand, to the sphere of influence of the Dolenjska Hallstatt group (Gabrovec 1965, 110, Pls. 9–10; Sagadin 1994–1995b, 148; Dular 2021, 22–23, 26).¹⁶ Helmets are practically unknown in the territory of Gorenjska before the Negova period,¹⁷ which is not surprising in regard to the fact that the presence of any kind of weapon within burials was a complete taboo in this group. Influences from Este and Sv. Lucija groups could be discerned above all in the ceramic material, either by the vessel decoration with bronze rivets or through the example of the pithos vessel with painted black and red zones or the ceramic goblet (Gabrovec 1965, 108–109, Pls. 1: 3–4; 2: 3–4; *Figs. 1: 5; 6: 5; 10: 1–3, 8–9*) and last, but not least in the presence of cremation burials without urns.

Research of cemeteries as well as of some settlements¹⁸ from the Gorenjska region conducted up to now suggests, that above all from the 6th century BC onwards, but most likely even earlier, the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group experienced radical changes and innovations within the burial ritual. In the very same period, we

¹³ Gabrovec 1974, 290, 293, 300.

¹⁴ Marchesetti 1893, 97, 133; Urleb 1974, 18; Gabrovec 1974, 300; Svoljšak, Žbona Trkman 1985, 87; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 363; Dular, Tecco Hvala 2018, 128–129.

¹⁵ See here Škvor Jernejčič, Vojakovič.

¹⁶ *Cf.* also here Zupan, Fabec, Laharnar.

¹⁷ The only exception known to us are the remains of a bowl-shaped helmet from the grave 71 at Pristava in Bled, which was found completely fragmented. See here Bitenc, Pls. 3: 8–9; 5: 9–11.

¹⁸ This can most clearly be seen at the settlement of Tribuna in Ljubljana, which was abandoned between the 7th and the first half of the 6th century BC (Vojakovič 2013, 285–286, Fig. 135; *cf.* also here Vojakovič).

can also date the burial of a mare from Mengeš, which represents hitherto a unique discovery, as in the graves of the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group separate horse remains are attested only exceptionally.¹⁹ The causes for such events are still

¹⁹ For individual horse bones attested in the Ljubljana Urnfield group and the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group cf. Bled-Pristava: Gabrovec 1960a, 20–24; Ljubljana-Dvorišče SAZU: Puš 1982, 133, Pls. 22, 71; Škvor Jernejčič 2014, 139–140, Fig. 6.16, App. 4; Pl. 153: 4–10; Gruškovnjak *et al.* 2018; Gradišče near Lukovica: Sagadin 1994–1995b, 148; 2004, 42–43; see also Gruškovnjak 2016, 123–127, 156–157, 159, 181, Figs. 2.2.2; 2.2.5; 2.2.17; Toškan 2017, 192–193, Tab. 3; 2018, 55–56, 60, Tab. 1.

open to debate. Certain is only that Mengeš, with its geographical position on the very eastern edge of the Gorenjska-Ljubljana Hallstatt group, was no exception to these transformations. The very discovery at the Zavrti site of the cremation grave 2/2003 of a warrior buried with the iron spear, the inhumation grave 4/2003 of a mature female and the mare burial 2a/2003 immediately under the latter, best reflect the innovations in funeral ritual and multi-faceted influences arriving either from the west or from the east.

Translation: Miha Kunstelj

Brina Škvor Jernejčič
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
brina.skvor-jernejcic@zrc-sazu.si
ID orcid: 0000-0003-1101-9914

Gregor Štibernik
Za gasilskim domom 6a
SI-1290 Grosuplje
gregor.stibernik@guest.arnes.si

Luka Gruškovnjak
Filozofska fakulteta UL
Oddelek za arheologijo
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
Luka.Gruskovnjak@ff.uni-lj.si
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
luka.gruskovnjak@zvkd.si
ID orcid: 0009-0008-6737-6949

Slikovno gradivo: Sl. 1: 5–8; 10 (risbe: Tamara Korošec, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo). – Sl. 6 (risba: D. Lunder Knific). – Sl. 9 (foto: P. Škrlep).

Illustrations: Fig. 2: 5–8; 10 (drawing: Tamara Korošec, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo). – Fig. 6 (drawing: D. Lunder Knific). – Fig. 9 (photo: P. Škrlep).

Članek je nastal v okviru programa P6-0064 Arheološke raziskave, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

This work was supported by the Slovenian Research and Innovation Agency (Grant No. P6-0064, Archaeological Research).

